

Хүндүлүг номчукчулар! Республиканың амыдыралындан чыда калбас дизиңерзе,

«Шын» солунну чагыдып алыңар!

2002 чылдың ийги чартыында **ЧАГЫДЫЛГАНЫҢ ӨРТЭЭ:**

хууда чагыдыкчыларга — 185 рубль, 3 айда — 93, 1 айда — 31 рубль,
организацияларга 6 айда — 238 рубль, 3 айда — 119 рубль.

Экспресс чагыдылганы неделяның кайы-даа хүнүнден эгелеп чагыдып ап болур силер.

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 77 (16535)

2002 чылдың
ИЮЛЬ 9,
вторник

Ат салган шагы 20.00
Садар өртээ 3 рубль.

Иштики херектер килдизинде

ДУВУРЕЛДИГ АЙТЫРЫГ — МАЛ ООРУ

“Байың чүдел дээр болза, бажым ашкан малымда” деп, өгбелеривистиң чоргааралы ам бо хүнде бистиң аксывыстан үнмөстээн. Бар-ла мал-маган чири чиртинип, оорлар аксынче кирип турар. Арткан мал-маганны бажын ажыр өстүрүп алырынга оорлар шаптыктап турары улуг каража. Ылаңгыя мал оору-биле холбашкан чидиг айтырыг кызыгаар чоогунда кожууннарда тургустунуп келген.

Кожуунда мал оорунуң талазы-биле база ниити корум-чурум дугайында байдалды сонургап, Эрзин кожууннуң иштики херектер килдизиниң начальниги, юстицияның подполковниги **Сергей Федорович Комбудан** каш айтырымны салдым. Ооң меңээ тайылбырлап бергени болза мыадыг:

чурттакчылары В.Шоолайның 23 баш чылгы малын оорлаан. Олардан дедир 8 баш чылгы малды эгиткен. А.Сандык дээрзиниң 3 аьдын база оорлап аппарган. Бо херекке хамаарыштыр каразыттырып турар кижилер бар. Мал оорунга хамаарыштыр байдал дүвүренчиг болуп турарын база катап чугаалап каайн. Ооң кадында өске кем-херек үүлгедишкиннери база көвүдеп турар.

2002 чылдың 5 айының дургузунда кожуун девискээринге 218 аар болгаш ортумак кем-херек үүлгедишкиннери бүрүктеттинген, факт-барымдаалыг 64 кем-херек үүлгедишкинниңге хамаарыштыр кеземче херээн оттурган. Оларның иштинден кижиниң амы-тынынга хамаарыштыр 6 кем-херек үүлгедишкиннери бүрүктеттинген.

Бо чылдың май 25-те школачыларның сөөлгү коңгазының соонда, бөлүк арагалаашкын үезинде бир хамаатының амы-тынынга четкен. Ол кижилер алган кемдээшкенинден ол-ла черинге өлгөн. Кожууннуң назы четпестериниң аразынга бодунуң амы-тынынга чедр чоруктар база демдеглеттинген. Эрзин ортумак школазының 11 класының өөреникчизи эм ишкениниң түннелинде амы-тынындан чарылган. Мөрен сумузунуң ортумак школазының ийи назы четпээн өөреникчизи ада-иениң хайгаарал чогуундан сугга дүжүп өлгөн. Сөөлгү үеде арагадарыны, пивону хостуг садып турарындан назы четпес кижилер арага-дары ижип алгаш, корум-чурум үрээри барык чаңчылчып бар чоруур. Ону чүгле шагдаа органнары эвес, а школа, хей-ниити черлери контрольга алыры күзенчиг. Оон ыңай болган коргунчуг кем-херек үүлгедииниң дугайында маңаа чугаалап көрейн. Кижизиг эвес мөзү-бүдүштүг кижилер маадыр ие кижиниң чевээн каскаш, ооң кавайындан орден-хавыязын уштуп, бужар үүлгедигни кылган. Анаа хамаарыштыр кеземче херээн оттурган.

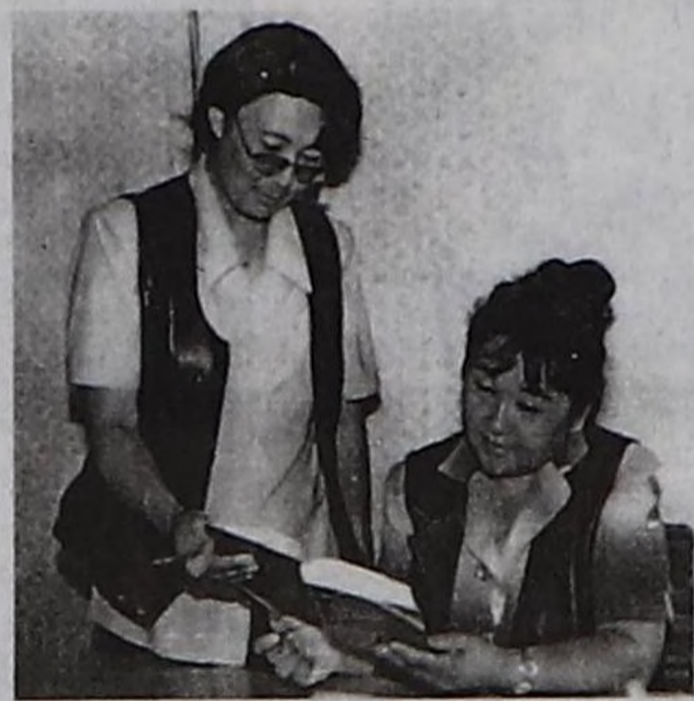
Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының сайыды, генерал-майор Сергей Аренин база бистиң кожуунга кээп чорду. Ол кожуун милициязының мурунуга элээн шыңгыы негелделерни тургусту. **Бирээде**, болган кем-херек үүлгедиглерин изии-биле истеп сайгарар.

— Кем-херек үүлгедишкиннеринден бистерни эң кол дүвүредип турар айтырыг — мал оору. Мал оорунга хамаарыштыр бо чылдың беш айларының дургузунда 18 кеземче херээн оттурган. Кызыгаар үреп, мал-маган оорлаар чоруктарның статистика сан-чугаайларындан алгаш көөрге, мүн-не кызырлып турар. Ынчалза-даа кызыгаар үреп, мал оорлаар чорукту шуут когун үе кызырар дээш кызып ажылдап турар бис. 2000 чылда бистиң республикадан Моолче 124 баш бода малды, 43 чылгы малды оорлар сүрүп кире берген. Истелге үезинде оорлаттыгачан чылгы малдың чүгле 35-и дедир эгиттинген. 2001 чылда Моолче 12 баш бода малды, 30 чылгыны оорлаан. Оларның иштинден 7 инекти, 5 аьтты дедир эгиткен. Ол-ла чылда Моолдан бистиң республикаже ниитизи-биле 20 мал оору илереттинген. Моолдан бистиң кайгалдарыыс 40 бода малды, 345 чылгы малды, 10 тевени оорлап эккелген. Моолче 161 чылгыны дедир эгиткен. Каразыттырып турар 2 кижиден 6 теве эьдин хавырған. Ук херекке хамаарышкан материалдарны республиканың каайлы албанынче дамчыткан. 2002 чылда Моолче 39 чылгыны оорлап аппарган. Дедир чүгле 9 аьтты эгиткен. Моолдан Тываже 129 чылгыны сүрүп кирген, дедир 97 чылгы малды эгиткен.

1996 чылдан 2002 чылга чедир бистиң республиканың девискээринден Моолче оорлар 2057 чылгы малды, 655 баш бода малды, 210 баш шээр малды сүрүп аппарган. Бо чылын оорлар кожууннуң

Ийде, мал оорунга удур ажылды күштелдирер. Оорлаан малды эгидериниң талазы-биле ажылче кичээнгейни угландырар. Ооң мурунунда истелге херектериниң хуузун барымдаалап турган болза, ам болган кем-херек үүлгедиглериниң дыңнадылганын, бүрүткелин көөр апаар.

Кожууннуң иштики херектер килдизинде кадрлар талазы-биле айтырыг нарын. Биске дээди юридиктиг эртемниг кадрлар чедишпейн турар. Бо хүннерде бисте чүгле 3 кижиле дээди юридиктиг эртемниг, арканнары өске мергежилдин кижилери ажылдап турар. Эки ажылдыг кижилеривис бар. Олар болза Нарын сумузунуң участок төлээзи, улуг сержант Артур Викторович Аракчаа, Качык суурнуң участок төлээзи, улуг сержант Вячеслав Кыргысович Шомбул, Эрзинде улуг байысаакчы, юстицияның капитаны Екате-

рина Тунаевна Ооржак болгаш өскелер-даа хамааржыр. Маңаа мал оорунга удур ажыл чорудуп турар милицияның капитаны Олег Аракчаевич Курну онзалап айтып көрейн. Ол ажылынга кончуг бердинген кижиле.

— **Сергей Федорович, төңчүзүнде бодунар дугайында каш сөстөн чугаалап көөр силер бе?**

— 1988 чылда Красноярск университетиниң юридиктиг факультетин доостум. Ажылымны Бай-Тайга кожууннуң иштики херектер килдизинден эгеледим. 1998 чылда ИХЯ-ның Истелге эргелелинге ажылдап турдум. 2001 чылдың декабрь айда Эрзин кожууннуң иштики херектер килдизинге келгеним бо.

— **Силерге интервью дээш четтирдим, ажыл-ижинерге экинни күзедим. Игорь ДАМДАК.**

ЧУРУКТАРДА: Эрзин кожууннуң иштики херектер килдизиниң начальниги, юстиция подполковниги С.Ф.Комбу; байысаакчылар — юстицияның лейтенанты А.К.Манчып, юстицияның капитаны Е.Т.Ооржак.

Василий БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

МООЛЧЕ ЧАЛААН

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шериг-оол Ооржак Моолдун Тывада Чингине консулу Дарийн Пунцаг-биле июль 4-те ужурашкан.

Ужуражылга үезинде 8 айтырыгны чугаалашкан. Ол айтырыгларның эң чугулазы болза, Ш.Д.Ооржактың удавас Моолче аян-чоруунуң дугайында. Чингине консул бодунуң чуртунуң Чазаа-биле харылзашкаш, Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак Моолга бо чылдың сентябрь-октябрь айларында барып болурун чугаалаан. Бо үеде Моолдун удуртулгазы чайгы шөлээже үнүп, чамдыктары даштыкы чурттарже ажыл-аьйжы аян-чорук кылып

Ужуражылга

чорупканында, ынчангаш албан езузунуң аян-чоруун сонгаарлатканы ында деп, ол чугаалаан. Бодунуң чугаазынга Шериг-оол Ооржак бистиң республикаже Улан-Баторда делегейиниң ачы-дуза чедирер “Marie Stopes international” организациязының болгаш Моолдун Улуг Хуралының депутаты, Моолдун Эртемнер академиязының президентизи, “Чүс чылдың оруу” деп төлевилелдин кежигүну Б.Чадраны чалаарын чөпшээрешкен.

Тываның чамдык кожууннарын мал-биле хандыраарының дугайында төлевилелди дараазында тодарадып, чугаалажыры-биле сонгаарлаткан. Культура талазы-биле харылзааны ийи чурт аразынга күштелдирери-биле июль айның ортан үезинде Моол дугайында бир дугаар бистиң республикавыска фото-делгелге ажыттынар. Чоокку үелерде “Эв модны наадам” (“Найыралдың ыяжы”) фестиваль болгаш моол барааннарның садыг-ярмарказы болур.

Ужуражылга адакталып турда, Шериг-оол Ооржак садыг-экономиктиг болгаш культура талазы-биле харылзааны кызыгаар чоогунуң аймактары-биле улам күштелдирери чугула дээрзин чугаалаан. Оон аңгыда кызыгаар чурумун сагып, ийи таланың кызыгааржыларының ажылы хоойлуга дүүшкен болур ужурлуг. ТР-нин Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржактың чугаалап турары болза, чоокта чаа моол кызыгааржылар кызыгаар үрекчилерин Тываның девискээриниң иштинге безин сүрүп турган. Түннелинде РФ-тин бир хамаатызы өлгөн, Д.Пунцаг хомудалын илереткеш, ол фактыны Моолдун удуртулгазынга дыңнадыр болган.

Найысылалдың төвү. Ажылыңче далашкан хайым чон аразында бөлүк кылдыр туруп алган, таактылап, таваар кайганып каап турарларны эскерген боор силер. Чылдан чылче хоорайның төвүнге бомж, тоянчы дээривис улус улам көвүдөп, харын-даа хүнден хүнге оларның аразында назы четпес уругларның саны көвүдөп турар. Олар эзирик, хирлиг, чалчык байдалын улам иде харап, көөргөтtingен дег

эрткен-дүшкөн чонга шорлуп турарын бо-ла көөр бис. Дал-оранныг, ажыл-агыйлыг, ыядыр арын-нүүрлүг кижилерден мындыг бомж амыдыралдыг улус канчап үнүп келирил? Кымнарыл ол, чүге мындыг чуртталганы олар шилип алганыл?

«Кижилер төлү каяа-даа чораай-ла, куш төлү каяа-даа ушкай...» деп, аныктар аразында дыргын тарай берген, сагыш-сеткил кударадыр ырны хааштай ырлавышаан, үвүрерип чудай берген анык уруг Парлалга бажыңның артында аш-чем артынчыларын төгөр контейнерлерден столон-ванын, чоок-кавыда чурттакчыларының төккөн чеминиң артынчыларын целлофан хавынче узуп ап тур. Чүге-ле мынчап чоруур кижилер боор дээш, чанынга чедип, адың кымыл, кайбын сен, чүге боктан амыдырал дилеп турарың ол деп, айтырылганы салдым. Ол меңээ мынча диди:

— Халас чүве турар эвес, ажылдыг кижилер акша-төгерикиг болгай сен, хөй-даа эвес, чүгле 10 шаа чүведен берипсиңзе, интервьюну бээр мен.

Бүгү чурт рынок экономиказынче шагда-ла шилчээн чүве болганда, кижилер аразында «мен сеңээ, а сен меңээ» дээр хамаарылга тыптып келгенин амна билгеш, карманымга чораан

чогуур ужурулг түңнүг акшаны санааш, бердим.

— Адым Аля (Алефтина). Төрзөн чуртумну шагда-ла уткан мен, сагынзымза-даа чугаалаар хөңнүм чогул. Харым чаала 31. Школа дооскаш, Иркутск хоорайның культура институтунга өөренип турдум. Аңаа эш-өөрүм аайы-биле «компаниялап» каап, экзамен дужаагаш-ла арагалаар турдувус. Та чеже водка ижип каапкан бис. Ол үеде турган арагалар маңаа көстүп келген болза деп, бодаардыр мен. Өөренип турган үемде багай чүвеге таварышкаш, Иркутск облазының «женская колониязынга» хуусаам үзе баскаш, мында келгеним ол. Уруум бар. Ону авам азырап ор боор ийин. Мен-даа шагда-ла

төнгөн амытан-дыр мен ийин. Аңаа черле чурттап шыдавасдыр мен ийин, кымга-даа өрө чок болуп, тояап чоруксаам кээр. Хостуг кижилер мен. Ол-дыр.

Үжен хар дургузунда бо сарыг өртемчей адаанга чурттап келгеш, аай-дедир аргып каапкан оруктарының ужу-бажын бо анык херээжен сагынгаш-даа аарзынмас болду. Аарышкылыг үези эрткени-биле сагыш-сеткили хамык чүвеже холун чаңгаан чадавас. Азы арага деп оо-хоран анык херээженниң угаан-медерелин, мезү-шынарын туманналдыр шыва алы берген-даа чадалчок. Ам бо хүнде ол салымының ораашкагың чүгле арага-биле чазып ап чорууру хомуданчыг.

Редакцияның даалгазы-биле дараазында четкен черивис — Кызыл хоорайның кедээр ховузунда бок төгөр чер. Ында база «амыдырал» хайныгып турар болду.

Эге дээрезинде ында-мында оваалап каан боктарда каарганнардан өске дириг чүве эскербедивис. Боктар аразынче элзэн ханьлай бердивис. Хенертен октапкан эрги тон деп көрүпкөн чүвем, шимчеш диле, үвүрерип чудай берген,

ХООРАЙ БОГУНУҢ «ЧАНЧЫННАРЫ»

арны-бажында сал өскөн, орус сөөктүг кижилер менче эглип келди. Хөөкүй ында бок-сак аразында куруг арага шилдери чыып турар болду. Ап чораан таактылыгы, каш акша-төгерикисти бергеш, таньштыгыс. Клошар (бажың чок кижилер) эр бодунуң дугайында мынчаар чугаалаар болду.

— Бодум Карелиядан мен. Тывага шагда-ла көжүп келгеш, слесарьлап ажылдап турдум. Кадайлыг, ажы-төлдүг турдум. Арагага сундуга бээримге, кадайым квартиравысты бодунуң адынга кирип бижээш, хуужудуп алган. Ийи-чаңгыс аңаа чедип, чунуп, чемненип алыр дээримге, кадайым-даа, оолдарым-даа, ооң чаа ашаа-даа мени кирибес-тир. Базар-баар чер чок калгаш, мында бичи «землянка» кылып алган чурттап тур мен. Оон ыңай чүңү чугаалап берейн. Бо кыжын бистиң чогувуска чурттап турган Роза угбай ашаа-биле өрттенип өлүп калдылар (Роза угбайның дугайында материалды 2001 чылда «Шын» солунга Борис Ондар бижээш). Роза угбай ола дораан өлгөн, а ашаа хоорайның эмнелгезинге чыткаш, оон дезип келгеш, маңаа чок болду. Шагдаалар «пилигримниң» өлүг мөчүзүн, та кайнаар чүве, аппаратлар.

Роза угбай боктан тыпкан манси сөөктүг ашаа-биле кадыг-бергени денге үлежип, арагадарыны артыкташпайн денге аас деп чурттап чорааш, бо-ла черинге олар бурганнай бер-

геш, боктан акша-төгерики ажылдап ап турар кижилер болду. Хоорайдан машина-балгаттыг шил чагыкчылары үешаанда кээп, оларның белеткеп каан шилдерин садып ап турар. Шак-ла ыңдыг арга-биле «электронниг уургайларның генералдары» куруг черден акша бүдүрүп ап турар. Оларның чурттап турары чадырларының иштинде чүңү чок дээрлик: магнитофон, диван, көрүнчүк, стол, сандай, безин ажылдавайн турар соодукчу база бар. Ол бүгү эт-септи олар боктан чыып алганнар. Хоорайда чурттап орган бажыңнарының өртектерин, чылыг, чырык, изиг, соок суг дээш төлевир акшазын

уруглар-биле ажылдаар инспекциязының даңзызындан алырга, хайгаарал чок уругларның саны 1189 кижилер четкен. Оларның аразында 22 уруглар школаларга кажан-даа өөренимзэн болуп турар. «Кудумчулар уруглары» деп операцияның түңнелинде алырга, иштики херектер органнарынга 860 назы четпес уругларны эккелген. Оларның аразында 27 уруг бажыңындан боттары тояап чоруткан болуп турар. Диленип чоруп-турган 11 уругну чогуур ужурулг социал адырларже чоруткан. Бо талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шериг-оол Дизижики-ович Ооржактың Айыткалы-биле Тыва Республиканың Чазанда

геннер. Өртемчейге төрүтүнгөн ийи кижиниң имис херели шак-ла ыңчаар үстүп өшкөн. Ооң хайы база-ла арага.

Кызыл хоорайның бок төгөр чери чүгле ыт-куштуң азыраныр аал-ораны эвес, а бомж деп адаар кижилеривистиң чайның изинде, кыштың соогунда азыраныр, чаглатканыр турлаа, камгалалы деп чүвени аңаа дыңнадымыс.

Шуут чурттаар оран-сава чок кижилерден аңгыда, бок төгөр черде ажыл-хожул чок, ыңдыг-даа болза, бажың-балгаттыг, ажы-төлдүг, коммуна болуп чыгып алган, шил чыып, дужаап турар кижилер база оон-на амыдыраарының аргазын тып турар.

Боктан куруг «чебурашка» шилдерин, өңнүг металлдарны чыып, дужаап турар кижилерниң одаанга чедип, чугааны чорутувус. Олар Сукпактан, Кызылдан, Каа-Хем сумузундан чедип кел-

боктан ажылдап ап турары база арга-дыр. Соңгулдалар үезинде бир кандидаттың төлээлери бокка келгеш, аш-чем, арагадары эккелгеш, ол кандидат дээш бадьяларың база дилеп турганың «коммунарлар» чугааладылар. Соңгулда бюллетеньнеринге бок чурттакчыларындан ат салдыртып алгаш, тиилелгени соңгулдаларга алган депутаттар оларның амыдыралыңа херек кырында дузаны көргүзөр ирги бе?

Сөөлгү үеде республиканың хоорай, суурларында назы четпес уругларның чер кезип, тояар чоруу көвүдөп турар. Оларны ам бо күнден эгелеп хайгааралга ада-иелер, башкылар албас болза, олар база чоорту тодаргай чурттаар оран-сава чок, чер кезип, арагалап, тояар кижилер апарыныкы магадылалы бар. Республиканың назы четпес

ведомстволар аразының комиссиязының оперативтиг штавын тургускан. Аңаа барык хүннүң чыгыы ямылар, ведомстволар удуртукчулары назы четпес уругларның тояар, кем-херек үүлгедир чоруунга хамаарыштыр хемчеглерни ап турар.

«Чаштар — бистиң келир үевис» дижир болгай бис. Ынчангаш нацияның келир үезин амдан эгелеп эки аажы-чанчыг, эртем-билиглиг, кижизиг, бедик мезү-шынарлыг кылдыр белеткеп алыры хөй-ниитиден улуг хамааржыр. Кадык, бүгү тала-биле сайзырангай салгалды белеткээри национал идея болуп ужурулг. Ынчан бомж дижиривис кижилер-даа бистиң аравыска турбас.

Игорь ДАМДАК.

В. БАЛЧИЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарар дугайында
(чаа эдилге)

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЗУ

Дээди Хурал 2001 чылдың июнь 28-те хүлээп алган

I КЕЗЭЭ

Ниити чүүлдери

1 чүүл. Бо Хоойлуда ажыглаттынып турар кол-кол билишкннер болгаш терминнер

1. **Аренда** — керээге үндезилээн, хөлезилел төлевири дээш эгидери күрүнениң өңчү-хөреңгизин түр када ажыглаары.

2. **Күрүне өңчү-хөреңгизиниң арендага берикчизи** — Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитеди азы чок болза, күрүнениң өңчү-хөреңгизин арендага дамчыдып бээр, хоойлужудулга-биле доктааттынган таварылгаларда күрүнениң каттышкан бүдүрүлгези.

3. **Арендатор** — күрүнениң өңчү-хөреңгизин хөлезилелге хүлээп ап турар хуу кижжи азы юридиктиг эргелиг бөлүк.

4. **Акциялар** — акционерлиг ниитилелге капиталдың тодаргай үлүг-хуузу азы акша-хөреңгини салган дугайында база хууларны алып эргени берип турар хөрчилел болур өрте-үнелиг саазынар.

5. **Баланс тудукчузу** — ажыл-агый талазы-биле эргелелинде азы оперативтиг эргелелинде күрүнениң өңчү-хөреңгизин туруп турар, ажыл-агый талазы-биле эргелеп башкарарының азы оперативтиг эргелелиниң дугайында азы хоойлужудулга-биле көрдүнгөн өске-даа керээ-биле дүүштүр ону ажаап хайгаараарының харысалгазын чүктээр, күрүнениң өңчү-хөреңгизиниң камгалал кадагалалын болгаш ону ажыглаары дээш харышпап турар юридиктиг эргелиг бөлүк.

6. **Аренда керээзи** — күрүнениң эт-хөреңгизин дедир эгидери-биле түр ажыглаар кылдыр шилчидип берип турар үеде боттарының эргелерин база хүлээлгелерин доктаадып тодарадыр, өскерттир азы соксадыр дугайында хөлезиге берип турар улус биле хөлезиге алган кижиниң аразында дугуржулга.

7. **Бүзүрөттүргөн башкарарыга** — бүзүрөттүргөн эргелелдин керээзи-биле бир таланың (эргелелдин эге тургузукчунуң) өске талага (бүзүрөттүргөн башкарарыга) эргелелдин эге тургузукчунуң эрге-ажыктары езугаар (бүзүрөттүргөн эргелелде турар эт-хөреңгиге өңчү-хөреңги эргезин шилчитпейн), ол өңчү-хөреңгини эргелеп башкарары-биле тодаргай айткан хуусаада дамчыдып бээри.

8. **Бүзүрөттүргөн башкарарыга** — күрүнениң өңчү-хөреңгизин бүзүрөдиге башкарарыга-биле керээ езугаар эргелеп башкарарып турар каттышкан бүдүрүлгелерден база албан черинден өске хуу улус азы юридиктиг эргелиг бөлүк.

9. **Долаа** — өрелиг кижжи бодунуң ол хүлээлгезин күүседип чадаан таварылгада, чээли берген кижжи ол өңчү-хөреңгиниң хамааржыры кижиниң (долаа салыкчызының) салган өңчү-хөреңгизиниң өрте-үнеликтен тыртып алып кылдыр, өске чээли берикчилеринден артык эргезин айттып каан хүлээлгени хандырап аргазы.

10. **Алдын акция** — ажык акционерлиг ниитилелдерни эргелеп башкарарына Тыва Республиканың киржир тускай эргези. Тускай эргени күрүне бүдүрүлгелерин ажык акционерлиг ниитилелдер кылдыр эде тургузуп турда, чок болза күрүнениң өңчү-хөреңгизинде туруп турар акцияларны садар дугайында шийтирлерни хүлээп алганда, Тыва Республиканың Чазааның шийтири-биле ажыглаар. Алдын акцияны ээлери:

а) акционерлерниң чылда ниити хуралының хүн айтырыгына саналдарны кириер, акционерлерниң ээлчег чок хуралын чыылдырарын негээр;

б) акционерлерниң ниити хуралына киржир;

в) акционерлерниң ниити хуралы шийтирни хүлээп ап турда:

ажык акционерлиг ниитилел уставына өскерилгелерни болгаш немелделерни кириер дугайында азы уставты

чаа эдилге-биле бадылаар дугайында;

ажык акционерлиг ниитилелди эде организастаар дугайында;

ажык акционерлиг ниитилелди дүжүрер, ону дүжүрер комиссианы томулаар дугайында болгаш ону дүжүрериниң баштайгы база шуут төңчү балансызын бадылаар дугайында;

ажык акционерлиг ниитилелдин эге капиталын өскерттир дугайында;

ажык акционерлиг ниитилелдин кылып алырына сонургалдыг улуг-улуг дугуржулгаларны база анаа ажык дугуржулгаларны чарып алып дугайында шийтирлерни хүлээп алырына чөпшээрөвөс эргелиг.

11. **Тыва Республиканың акша-хөреңгизи** — республика бюджетиниң акша-хөреңгилери болгаш күрүне бүдүрүлгелеринге база албан черлеринге быжыглаваан, күрүнениң өске-даа өңчү-хөреңгизи.

12. **Күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезин дүжүрери** — эгелеп тургусканнарның шийтири-биле азы судтуң шийтири-биле оон ажыл-хөреңгерин база эт-хөреңгизин дүжүрери-биле, бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазын соксадыры.

13. **Солчулга** — оон күжү езугаар талаларның аразында бир өңчү-хөреңгини өскези-биле солуп алып керээ.

14. **Күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезин эде организастаары** — ону эгелеп тургускан улустуң шийтири-биле бүдүрүлгени каттыштырары, кадары, аңгылаары, хуваары, чаартыры.

15. **Акцияларның дүрүү** — Тыва Республиканың Чазааның шийтири-биле күрүне өңчүзүнде быжыглаан акционерлиг ниитилелдерниң акциялары.

16. **Хоозураашкын (буураашкын)** — акша-хөреңги хүлээлгелериниң талазы-биле акша чегдиргеннерин негелделерин өрелиг кижиниң долу хемчээли-биле хандырып шыдавазы болгаш (азы) ыяап-ла төлээр ужурулг өрелерин төлээр талазы-биле хүлээлгелерин күүседип шыдавазын Арбитраж судунуң санааны азы өрелиг кижиниң бодунуң чарлаан.

17. **Ажыл-агыйжы езу-биле эргелеп башкарар эрге** — эдилел эргелериниң бир хевирин — өңчү эезиниң чөпшээрели-биле хоойлужудулга-биле доктааттынган хемчээл-биле, быжыглаттынган эт-хөреңгини баш билип күрүнениң эт-хөреңгизин ээлээри, ажыглаары, баш билири. Ажыл-агыйжы езу-биле эргелеп башкарар эргениң субъектилери каттышкан бүдүрүлгелер бооп болур.

18. **Оперативтиг езу-биле эргелеп башкарар эрге** — эдилел эргелериниң бир хевирин — бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазының сорулгалары-биле база быжыглаан өңчү-хөреңгини хавырар болгаш өске-даа арга-биле баш билип аажылаар эрге чокка, күрүнениң эт-хөреңгизин ээлээри, ажыглаары, баш билип башкарары болур. Оперативтиг эргелеп башкарарының субъектилери болза, албан черлери болгаш күрүне бүдүрүлгелери болур.

19. **Халаска ажыглаар кылдыр дамчыдып бээри** — өңчү-хөреңгини өске-даа тала кандыг турда алганыл, ол-ла хөвээр кылдыр азы керээ-биле айткан байдал-биле эгидип бээрин хүлээнген, өңчү-хөреңгини керээ езугаар бир тала өске талага халаска түр када ажыглаары-биле дамчыдып берип болур.

2 чүүл. Бо Хоойлу-биле таарыштырар хамаарылталар

1. Бо Хоойлу Россия Федерациязының хоойлужудулгазына дүүштүр Тыва Республиканың хамааты эрге-хоойлу хамаарылгаларына киржириниң чурумун таныштырып, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының өңчү ээзи болур эргелерин боттандыраарының чурумун доктаадып база объектилериниң аңгы-аңгы хевирлерин эргелеп башкарарының онзагай чүүлдерин барымдаалап тургаш, республика өңчүзүнде туруп турар өңчү-хөреңгини эргелеп башкарар талазы-биле оларның хүлээлгелерин тодарадып турар.

2. Күрүнениң өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарары деп Тыва Республиканың күрүнениң өңчү-хөреңгизин оларның

ээлээр, ажыглаар, баш билир бүрүн эргелерин боттандыраары-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазын Тыва Республиканың өмүнээзинден база оон чурттакчы чонунуң эрге-ажыктарына дүүштүр боттандыраарын ынчаар билер.

3. Тыва Республиканың өңчү-хөреңгизинге хамааржыр саң-өөнүң акша-хөреңгилерин, чуртталага бажыңына хамаарышпас оран-саваларны, төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын эргелеп башкарарының онзагай чүүлдерин Тыва Республиканың хоойлуларына болгаш оларга дүүштүр парлап үндүрүп турары, Тыва Республиканың эрге-хоойлу актыларына дүүштүр доктаадып айтыр.

3 чүүл. Тыва Республиканың өңчү-хөреңги эргези

1. Тыва Республика хамааты хоойлужудулгазы-биле дүүштүр бодунга хамааржыр өңчү-хөреңгиге өңчү эргезинге хамаарыштыр өңчү ээзи болур бүрүн эргелерин бот-тускайлаң болгаш хостуг боттандыраар.

2. Күрүнениң өңчү-хөреңгизин күрүнениң өмүнээзинден бүрүн эргелиг органнарын дамчыштыр Тыва Республиканың Чазаа боттандыраар.

3. Тыва Республиканың Улуг Хуралы Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарары хоойлужудулга талазы-биле таарып база контролдап боттандыраар.

4. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелеринге ажыл-агый талазы-биле башкарар эргелиг, күрүнениң албан-черлеринге — оперативтиг эргелеп башкарарыга эргелиг кылдыр быжыглаар.

Республика бюджетиниң акша-хөреңгилерин болгаш күрүне бүдүрүлгелеринге база албан черлеринге быжыглаттырмаан күрүнениң өске-даа эт-хөреңгизи Тыва Республиканың акша-хөреңгизи болур.

4 чүүл. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинде кирип турар өңчү-хөреңги

1. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинде:

а) күрүне бюджетиниң, күрүнениң бюджет фондуларының акша-хөреңгилери, валюта аймаа, өрте-үнелиг саазынар;

б) Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының эт-хөреңгизи;

в) күрүне бүдүрүлгелеринге болгаш албан черлеринге быжыглаан эт-хөреңги;

г) күрүне архивтери болгаш күрүнениң библиотека фондулары;

д) чер, оон иштинде байлаа, арга-ыяш фондузу, суг болгаш бойдустан өске-даа курлавырлары, бойдустан республика ужуру-дузалыг онзагай камгалалдыг девискээрлери;

е) Тыва Республиканың чуртталага оран-савазына хамаарышпас объектилери;

ж) Тыва Республиканың өңчү-хөреңгизинге хамааржыр турар чуртталага фондузу, а ол ышкаш күрүне бүдүрүлгелеринде ажыл-агый башкарарының эргезинде турар болгаш күрүне албан черлериниң оперативтиг эргелелиниң эргезинде турар ведомстволарның чуртталага фондузу;

з) Тыва Республиканың төөгү болгаш культура талазы-биле хөреңги байлааның объектилери;

и) ажыл-агый ниитилелдериниң, эштежилгелерниң, организас-эрге-хоойлу хевириниң өске-даа бүдүрүлгелериниң капиталдарында Тыва Республиканың үлүг-хуузу (пайлары, акциялары);

к) Тыва Республиканың акша-хөреңгизи;

л) Тыва Республиканың бот-тускайлаң чоруун хандырып турар өске-даа өңчү-хөреңги хамааржыр турар.

2. Тыва Республиканың чүгле күрүне өңчү-хөреңгизи болуп турар объектилеринге:

республиканың национал байлааның үндезини болуп турар объектилери;

республиканың ниити улус ажыл-агыйының амыдырал хандырылганын хандырып турар адырларның объектилери

хамааржыр.

Тыва Республиканың чүгле күрүне өңчү-хөреңгизи болуп турар объектилериниң даңызын Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

3. Тыва Республиканың чүгле күрүне өңчү-хөреңгизи болуп турар объектилерин ажыл-агый башкарарына азы оперативтиг эргелелге, а ол ышкаш олар-биле чарган керээлерге үндезилээш, юридиктиг эргелиг албан черлеринге азы хуу улуска арендага дамчыдып бээрде Тыва Республиканың Чазааның бадылаары дүрүм-биле таарыштырар.

4. Тыва Республиканың чүгле күрүне өңчү-хөреңгизи болур объектилерни күрүнеден аңгылаваас болгаш хуужутпас.

5. Тыва Республиканың күрүне эт-хөреңгизинге өңчү-хөреңги ээзи болур эргени алырының база соксадырының үндезиниң Россия Федерациязы биле Тыва Республиканың күштүг бооп турар хоойлужудулгазы-биле доктаадып айтыр.

5 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарарын боттандыраар бүрүн эргелиг органнар

1. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле бүрүн эрге берген органнар:

а) Тыва Республиканың күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитеди;

б) Тыва Республиканың Саң яамызы;

в) Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин хоойлужудулга-биле дүүштүр эргелеп башкарар кылдыр бүрүн эргелиг төлээлеткен, күрүне эрге-чагыргазының өске-даа органнары болур.

6 чүүл. Тыва Республиканың өңчү-хөреңгизинге хамаарыштыр өңчү ээзи эргелерин боттандыраарының эрге-хоойлу талазы-биле үндезини

1. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңги объектилери-биле дуржулгаларны Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле күрүнеден бүрүн эргелеткен органнарының эрге-хүлээлгези-биле тодарадып айткан хамааты хоойлужудулгазына болгаш Тыва Республиканың хоойлуларына дүүштүр чарар.

2. Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгилериниң объектилери-биле дуржулгалар кылыры-биле холбашкан айтырыгларны федералдыг хоойлужудулга-биле, Тыва Республиканың Конституциясы база хоойлулары-биле дүүштүр бодунуң бүрүн эргелериниң хемчээли-биле Тыва Республиканың Чазаа таарыштырар.

3. Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитеди болгаш күрүнениң өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле бүрүн төлээлеткен органнары оларның бүрүн эргелериниң хемчээли-биле база бо Хоойлу-биле доктааткан чурум езугаар күрүне өңчү-хөреңгизинге хамаарыштыр хоойлужудулгага чөрүшкөк эвес болгаш өске улустуң Хоойлу езугаар эргелерин үрөвөс болгаш өске улустуң Хоойлу езугаар камгалап турары эрге-ажыктарын үрөвөс кандыг-даа хөделишкннерни, оон иштинде:

а) өске-даа кижилерге хуу өңчү кылдыр хавырып;

б) күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезин азы албан черин тургузуп турар үеде керээ езугаар быжыглаар азы дамчыдып берип;

в) эт-хөреңгини долаага салыр болгаш оон өске-даа аргалар-биле ажыглап;

г) арендага дужаап;

д) бүзүрөттүргөн башкарарга же дамчыдып берип;

е) күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелерин болгаш күрүнениң албан черлерин тургузуп, дүжүрүп азы эде организастап;

ж) хоозураашкын болганын ажыглап;

з) күрүнениң өңчү-хөреңгизин ажыглап турарының чогумчалыг сайгаары-биле холбашкан контроль-хыналда хүлээлгелерин боттандырып;

и) хуужудулганың республика программанын тургузар болгаш күүседир ажылдарны кылып болур.

(Уланчызы 4—7 аршынарда).

7 чүүл. Тыва Республиканың өнчү-хөреңгизиниң талазы-биле харысгалгазы

1. Тыва Республика юридиктиг эргелиг албан черлериниң оперативтиг эргелигиниң эргезинде эт-хөреңгиден аңгыда, оң күрүне хөреңгизи болуп турар өнчү-хөреңгини бодунуң күлээлгелери езугаар харылылаар.

II КЕЗЭЭ

Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының эргези

I эге

Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының эргелери

8 чүүл. Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының бүрүн эргелери

Тыва Республиканың Конституциязы-биле дүүштүр Улуг Хурал Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн эргелеп башкарарының база баш билип эдилээриниң чурумун доктаадыр болгаш аңаа үндезилээш:

а) Россия Федерациязы биле Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизин аңгылаарын Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизиниң объектилерин федералдыг өнчү-хөреңгизге дамчыдып бээрин дугуржуп чөпшээрер, федералдыг өнчү-хөреңгизиниң объектилерин Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизинге дамчыдып бээриниң дугайында айтырыгны федералдыг органнарның мурнунга тургузар;

б) ажил-агый ниитилелдериниң, эштежилгелериниң болгаш организас-хоойлу-дүрүмнүң өске-даа хевирлериниң бүдүрүлгелериниң капиталдарында Тыва Республиканың үлүг-хууларын (үлүг-лерин, акцияларын) эргелеп башкарарының база баш билип эдилээриниң чурумун доктаадыр;

в) күрүне бүдүрүлгелерин хуужуда-рының Республика программаны бадылаар болгаш оң күсүлдезиниң дугайында отчетту дыңнаар болгаш бадылаар;

г) күрүнениң аңгылаттынмас өнчү-хөреңгизиниң объектилериниң ат-даңзын база Тыва Республиканың Улуг Хуралының чөпшээржилгези чокка-ла, Тыва Республиканың Чазааның чарары, өнчү-хөреңгизинге хамаарыштыр дугуржулгалар кылырын кызыгаарларын доктаадыр;

д) Тыва Республиканың девискээринге күрүне өнчү-хөреңгизиниң объектилерин муниципалитетти кылдыр дамчыдып бээриниң чурумун тодарадыр;

е) Улуг Хурал бодунга бьжыгпаан өнчү-хөреңгини боду тускай баш билип эдилээр, элээр болгаш ажыглаар.

2. Улуг Хуралдың Төлээлекчилер Палатазы база Хоойлужудулга палатазы Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлуларына дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерни боттандыраар.

9 чүүл. Тыва Республиканың черин, чер иштиниң байлаан, арга-арыгларын, суг болгаш бойдустун өске-даа курла-вырларын эргелеп башкарар талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының бүрүн эргелери

Тыва Республиканың Конституциязы-биле дүүштүр Улуг Хурал черни болгаш бойдустун республика ужур-дузалыг өске-даа курлавырларын ажыглаарының, бойдус камгалалының база күрүнениң өнчү-хөреңгизиниң объектилерин муниципалитетти кылдыр дамчыдып бээриниң чурумун айтып доктаатпышаан:

а) бойдус курлавырларын, оң иштинде ажыктыг казымалдарның чыдар черлерин камгалап кадагалаарының, эргелеп башкарарының чурумун доктаадыр;

б) чер участоктарын, оң иштинде муниципалитет өнчүзү кылдыр хавыра-рының база ону арендага бээриниң чурумун айтып доктаадыр;

в) Тыва Республиканың Чазааның кирип келген бижии езугаар черни ажыглаарының онзагай хоойлу-дүрүм чурумун девискээрлериниң кызы-гаарларын тодарадып айтырынын чурумун, бойдус-заповедник фондусунун, эмнелге-кадыкшылга, дыштандырып арттырып каан, төөгү болгаш культура салгалының черлерин камгалап кадага-

лаарының база ажыглаарының чурумун доктаадыр;

г) федералдыг база девискээрлер аразына ужур-дузалыг болуп турар объектилерге, күрүне бүдүрүлгелерин тударына база калбарыш алгыдарына, а ол ышкаш сад тарып өстүреринге, огород кылырына болгаш мал азырап өстү-реринге чер участоктарын бээриниң чурумун доктаадыр;

д) бойдус курлавырларын бээриниң негелделерин болгаш чурумун айтып доктаадыр;

е) бойдус курлавырларын ажыглааны дээш республика бюджетинге теле-вирлерниң хевирлерин, языларын болгаш түнерин доктаадыр;

ж) Тыва Республиканың ажыктыг казымалдарының чыдар черлерин казари-биле черни айтып бээриниң чурумун тодарадыр;

з) суг объектилерин элээриниң, ажыглаарының, баш билип эдилээриниң база эргелеп башкарарының айты-рыгларын таарыштыр көөр;

и) хоойлужудулга-биле дүүштүр бой-дус курлавырларын ажыглаары дээш телевирлер талазы-биле чигелделерни доктаадыр;

к) бойдустун тураскаалдарын, заказ-никтерни, эмнелге-кадыкшылга база курорт зоналарын, а ол ышкаш тускай онзагай камгалалдыг өске-даа девис-кээрлерни ажыглаарының болгаш камгалап кадагалаарының чурумун доктаадыр;

л) черниң нормативтиг өртек-үнезин тодарадыр;

м) Тыва Республиканың Консти-туциязы-биле база Тыва Республиканың хоойлулары-биле дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерни боттандыраар.

10 чүүл. Тыва Республиканың саң-хөө курлавырларын эргелеп башкарар талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының эргелери

Тыва Республиканың Улуг Хуралы Тыва Республиканың Конституциязы-биле база Россия Федерациязының хоойлулары-биле дүүштүр:

а) Тыва Республиканың Чазааның Даргазының кирип келгени бижии езугаар республика бюджетин бадылаар, оң күсүлдезиниң дугайында Тыва Республиканың Чазааның отчетдун чугалажып көөр, республика бюдже-диниң күсүлдези дээш контрольду боттандыраар;

б) республика үндүрүлгелерин, чыып кириер акшаларын болгаш ыяап-ла албан төлээр өске-даа телевирлерни, оларны тыртарының чурумун айтып доктаадыр, республика чээлилерин база өртек-үнелиг саазынарны парлап үндүрериниң чурумун тодарадыр;

в) республиканың тускай сорулгалыг база валюта фондусун, күрүнениң аар өртек-үнелиг металлдар болгаш аар өртек-үнелиг даштар фондусун тургузар, оларның акша-хөреңгилериниң чарыг-далдарының дугайында отчетту бадылаар;

г) Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хоойлулары-биле дүүштүр саң-хөө курлавырларын эргелеп башкарарының талазы-биле өске-даа бүрүн эргелерни боттандыраар.

11 чүүл. Тыва Республиканың төөгү болгаш культура байлактарының объек-тилерин эргелеп башкарар талазы-биле Улуг Хуралдың бүрүн эргелери

Улуг Хурал Тыва Республиканың Кон-ституциязына дүүштүр төөгү болгаш культура объектилерин ажыглаарының база камгалап кадагалаарының чурумун тодарадып айтыптышаан:

а) Тыва Республиканың төөгү болгаш культура талазы-биле байлааның объектилерин камгалап кадагалаарының база ажыглаарының чурумун доктаадыр;

б) республиканың девискээринде туруп турар төөгү болгаш эртем талазы-биле өртек-үнелиг объектилерни Тыва Республиканың төөгү болгаш культура байлааның тураскаалдары деп чарлаар;

в) Тыва Республиканың төөгү база культура талазы-биле байлааның хавырып болбас өртек-үнелиг онзагай объекти-лериниң даңзын бадылаар;

г) Тыва Республиканың Консти-туциязы-биле Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлулары-биле дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерни боттандыраар.

II эге

Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның бүрүн эргелери

12 чүүл. Тыва Республиканың Чазааның бүрүн эргелери

1. Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Конституциязы-биле дүүштүр Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизин, а ол ышкаш федералдыг хоойлужудулга-биле Тыва Республиканың эргелеп башкарарына шилчидип берген федералдыг өнчүзү эргелеп башкарар болгаш баш билип элээр.

2. Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың хоойлулары-биле дүүш-түр бодунуң эргезиниң хемчээли-биле күрүне өнчү-хөреңгизиниң объектилерин эргелеп башкарарының айтырыгларының талазы-биле нормативтиг актыларны парлап үндүрер.

3. Тыва Республиканың Чазаа:

а) Тыва Республиканың Улуг Хуралы-ның даалгазы-биле Тыва Республиканың девискээринде турар федералдыг өнчү-хөреңгини Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизинге дамчыдып бээриниң дугайында саналды Россия Федера-циязының Чазаанга кириер.

б) Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизиниң объектилерин муниципалитет өнчүзү кылдыр дамчыдып бээр дугайында саналды Тыва Республиканың Улуг Хуралына кириер.

в) муниципалитет талазы-биле өнчү-хөреңгизин болур эргени хоойлужудулга езугаар тус черниң бот-башкарылга эргелелин бээр;

г) Тыва Республиканың хоойлулары-биле дүүштүр өнчү-хөреңгилерни Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизини кылдыр садып алыр дугайында шийтирни хүлээп алыр;

д) күрүнениң каттышкан чайгыс аай бүдүрүлгелерин база албан черлерин тургузар дугайында, күрүне өнчү-хөреңгизин ажыглап тургаш, ажил-агый ниитилелдеринге киржир дугайында шийтирни хүлээп алыр, эт-хөреңги талазы-биле салышкыннарны кири-риниң хемчээлин база хевир-янзын бадылаар;

е) Тыва Республиканың хоойлулары-биле дүүштүр күрүне өнчү-хөреңгизиниң объектилерин аңгылаар (долаага салыр), Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизинде турар өнчү-хөреңгини бүзүрелдиг эргелеп башкарарына дамчыдып бээриниң дугайында ший-тирни хүлээп алыр;

ж) күрүне өнчү-хөреңгизиниң объектилериниң талазы-биле дугур-жулгаларны кылыр;

з) Тыва Республиканың бойдус курлавырларын эргелеп башкарар талазы-биле бүрүн эргелерни боттандыраар;

и) өртек-үнелиг саазынарны парлап үндүрерин хандыраар;

к) республиканың күрүне өнчү-хөреңгизин эргелеп башкарар чору-душкуннарны акшаландыраарын хан-дыраар;

л) Тыва Республиканың өнчү-хөреңгини эргелеп башкарарындан кирер орулгаларны күрүне бюджетиниң орулгалыг кирер дөзү кылдыр планнаар;

м) Тыва Республиканың Чазааның эргезинде турар өнчү-хөреңгини эргелеп башкарар;

н) Тыва Республиканың Консти-туциязы-биле база Тыва Республиканың хоойлулары-биле дүүштүр Тыва Респуб-ликаның күрүне өнчү-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле өске-даа бүрүн эргелерни боттандыраар.

13 чүүл. Саң-хөө курлавырларын эргелеп башкарар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның бүрүн эргелери

1. Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Хоойлулары-биле док-таадып айтыгандың үндезин болгаш хемчээл-биле республиканың саң-хөө курлавыр-ларын эргелеп башкарар талазы-биле эргелерни боттандыраар.

2. Тыва Республиканың Чазаа:

а) Тыва Республиканың бюджетиниң төвилелин Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазына Тыва Республиканың Чазааның Даргазы кириери-биле ону ажылдап кылыр;

б) республика бюджетиниң күсүл-дезин хандыраар, Тыва Республиканың бюджетиниң күсүлдезиниң дугайында отчетту Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазына кириер;

в) күрүнениң бюджет фондусуның акша-хөреңгилериниң учедун кылыр;

г) республика бюджетинде ол сорулгаларга көрдүнген чарыгдалдарның хемчээли-биле тус черниң бот-баш-карылга органына керээге үндезилээш, дотацияны үндүрүп бээр болгаш субвенцияларны база субсидияларны бээр;

д) бюджеттиң чээлилерин база дотацияларын бээриниң дугайында шийтирни хүлээп алыр.

14 чүүл. Акционер ниитилелдерин эге капиталында Тыва Республиканың акцияларының (үлүг-хууларының) кезек

бөлүүн эргелеп башкарар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның бүрүн эргелери

1. Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Күрүне өнчү-хөреңгизин эргелеп башкарар талазы-биле күрүне комитетинге ажил-агый ниитилелдериниң, эштежилгелериниң база организас-эрге-хоойлунуң өске-даа хевирлериниң капиталдарында Тыва Республиканың күрүне өнчү-хөреңгизинде туруп турар үлүглерин, акцияларын (үлүг-хууларын) эргелеп башкарар талазы-биле бүрүн эргелерни бээр.

2. Тыва Республиканың Чазаа:

а) бүдүрүлгелерни хуужудуп турар үеде ажил акционерлиг ниитилелдерин эге капиталында күрүне өнчүзүнде бьжыгпаар акцияларның бөлүүнү (үлүг-хууларының) хемчээлин дугайында шийтирни хүлээп алыр;

б) Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлулары-биле доктааттыгандың үндезинер болгаш хемчээлдер-биле күрүне өнчүзүнде туруп турар акша шыгжамырларын болгаш акцияларның кезек бөлүүн садар дугайында шийтирни база акша салышкыннарны садып алыр дугайында шийтирни хүлээп алыр.

в) Алдын акция деп тускай эргени кириер дугайында, а ол ышкаш тускай эргениң күжүн соксадыр дугайында шийтирни хүлээп алыр;

г) ажил акционерлиг ниитилелдерде күрүнениң акша салышкыннарының база акция бөлүктөрүнүң бүрүн эргелиг ээлериниң бүрүн эргелерин Тыва Респуб-ликаның өмүнээзинден боттандыраар бүрүн эргелиг органнарның болгаш хуу кижилериниң бөлүүн тодарадып айтыр.

15 чүүл. Тыва Республиканың төөгү болгаш культура талазы-биле өнчү бай-лак объектилерин эргелеп башкарар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның эргелери

1. Тыва Республиканың төөгү болгаш культура талазы-биле өнчү байлак объектилерин эргелеп башкарар талазы-биле эргелерни Тыва Республиканың хоойлуларының доктаатканы үндезин-биле болгаш хемчээлдер-биле бот-тандыраар.

2. Тыва Республиканың Чазаа:

а) хоойлужудулга-биле дүүштүр төөгүнүң болгаш культураның республика ужур-дузалыг тураскаалдарының баланс талазы-биле хамаарылгазының дугайында шийтирни хүлээп алыр;

б) төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын ажыглаар кылдыр юридиктиг эргелиг албан черлеринге база хамаатыларга дамчыдып бээр дугайында шийтирни хүлээп алыр, төөгүнүң болгаш культураның турас-каалдарын ажыглааны дээш аренда телевириниң хемчээлдерин доктаадып тургузар;

в) республика бюджетиниң база бюджеттен дашкаар фондусуның акша-хөреңгилериниң күсели-биле төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын ажаап хайгаараар, эде чаартып кылыр талазы-биле ажылдарны акшаландыраарын хандыраар, культураның болгаш төөгүнүң тураскаалдарын септээринге база катап тургузарына сметаны бадылаар.

16 чүүл. Тыва Республиканың бойдус курлавырларын эргелеп башкарар талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның эргелери

1. Тыва Республиканың бойдус курла-вырларын эргелеп башкарар талазы-биле бүрүн эргелерни Тываның Чазаа Тыва Республиканың Конституциязының база Тыва Республиканың Чер кодекзиниң, Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының нормативтиг өске-даа актыларының доктаатканы үндезин-биле база хемчээлдер-биле боттандыраар.

2. Тыва Республиканың Чазаа:

а) чер иштиниң байлаан, бойдустун арга-арыг, суг болгаш өске-даа курла-вырларын чөптүг ажыглаарының програм-маларын чогаадып кылыр болгаш хүлээп алыр;

б) казар байлактарының чыдар чер-лерин шинчилеп тывары-биле чер участоктарын айтып бээр, чер иштин ажыглаары-биле чөпшээрел бээр кылдыр төлээлеткен федералдыг органнар-биле чөпшээрел бээриниң негелделерин дугуржур;

в) казар байлактарының чыдар чер-лерин шинчилеп тывары-биле чер участоктарын айтып бээр, чер иштин ажыглаары-биле чөпшээрел бээр кылдыр төлээлеткен федералдыг органнар-биле чөпшээрел бээриниң негелделерин дугуржур;

г) чер иштин база бойдустун өске-даа курлавырларын ажыглааны дээш телеви-риниң хевирлерин база хемчээлин хоой-лужудулга-биле дүүштүр доктаадып айтыр;

д) ыяжын кезер чер фондусунун лимидин бадылаар, кол ажыгдалдын ыяжын кезип алыры-биле санап кылган ыяжын кезер черниң хемчээлин тода-радыр;

е) Тыва Республиканың суг объектилерин эргелеп башкарып боттандырар;
ж) камгалалдыг комплекстерни болгаш онза камгалалдыг девискээрлерни эргелеп башкарып боттандырар;

з) аднаарының, балыктаарының дүрүмнени бадылаар, дириг амытаннар объектилерин ажыглаарының талазы-биле чөпшээрелдерни болгаш нормативтерни доктаадып айтыр;

и) бойдустан республика ужурдузалыг камгалалдыг девискээрлерин эргелеп башкарып чурумун доктаадыр.

17 чүүл. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле күрүне комитетинин эргелери

1. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле күрүне комитети болза, күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарып турар болгаш бо талазы-биле төлээлеткен өске органнарның ажыл-чорудулгазын Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр углап харылзаштырып турар бүрүн эргелиг кол орган болуп турар.

2. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле күрүне комитети Тыва Республиканың Чазаның бадылааны Дүрүмге, Тыва Республиканың чогуур хоойлужудулгазынга база нормативтиг актыларынга үндөзүлүш ажылдап турар, Тыва Республиканың Чазаның чагыртыр болгаш Тыва Республиканың Улуг Хуралының контролонун адаанда турар.

3. Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле күрүне комитетинин ажыл-чорудулгазын республика бюджетинден болгаш хоойлу-биле дүүштүр хуужудулгадан кирер акша-хөреңгилер-биле акшаландырар.

4. Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле күрүне комитети:

а) Федералдыг база Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин ангылаар, Тыва Республиканың өңчү-хөреңгизинге дамчыдып берип турар объектилерин ат-данзын бадылаар талазы-биле, объектилерни муниципалитет өңчү-хөреңгизинге дамчыдып бээр дугайында саналдарны доктааткан чурум езугаар чогаадып кылыр болгаш Тыва Республиканың Чазаның кирири;

б) чогуур керээлерни чарып тургаш, күрүне өңчү-хөреңгизин ажыл-агый аайы-биле эргелеп башкарылгга эргелиг кылдыр күрүне өңчү-хөреңгизин күрүне бүдүрүлгелеринге (албан черлеринге) быжыглаар;

в) күрүне өңчү-хөреңгизин арендага бээр;

г) күрүне өңчү-хөреңгизин долаага база бүзүрөттүрген башкарылгга дамчыдып бээр;

д) өңчү-хөреңгини тускай сорулгазынга эвес ажылгаан, ону аайлап элээринин доктаатынган дүрүмнени үрзөн таварылгада, күрүне бүдүрүлгелеринин эт-хөреңгизин хавырар дугайында шийтпирни хүлээп алыр;

е) ажыл-агый аайы-биле башкара кылдыр база оперативтиг башкарылгга, арендага, бүзүрөттүрген башкарылгга дамчыдып берген күрүне өңчү-хөреңгизинин, а ол ышкаш акционерлиг база өске-даа ниитилелдеринин эге капиталында оон эргезинде турар үлүг-хууларның (дадырларның) хемчээлдери-биле чогуумчалыг ажылгалы болгаш кадагалалы дээш контрольду боттандырар;

ж) Тыва Республиканың Чазаның даасканы езугаар доктаатынган чурум-биле күрүне өңчү-хөреңгизин бүдүрүлгелерин тургузар, эде организастаар болгаш дүжүрер, акционерлиг ниитилелдеринин эге тургузукчузу (кады тургузукчузу) болур;

з) күрүне өңчү-хөреңгини каттышкан бүдүрүлгелеринин уставтарын бадылаар, күрүне өңчү-хөреңгини каттышкан бүдүрүлгелеринин удурткучулары-биле дугуржулгаларны чарарын, ескертирин, күш чок болдуарын яамылар база ведомстволар-биле чөпшээрелип дугуржуур;

и) Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинде туруп турар бүдүрүлгелерни, а ол ышкаш ажыл-агый эштежилгелеринин болгаш ниитилелдеринин эге капиталында салган акшаларны база акцияларны садар;

к) оларның капиталында акцияларның күрүне пакеди бар күрүне бүдүрүлгелерин болгаш акционерлиг ниитилелдерин бүрүткээр;

л) Тыва Республиканың өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле баш билер болурунун айтырылганын талазы-биле бодунун эргезинин хемчээли-биле нормативтиг характерлиг айтырылганын үндүрер;

м) республиканың хуужудулга про-

граммазын ажылдап кылыр болгаш ону чугаалажып көөр кылдыр Тыва Республиканы Чазаның кирири;

н) шимчeves болгаш өске-даа эт-хөреңгинин садыгызы болур;

о) Тыва Республиканың өңчү-хөреңги талазы-биле эргелерин болгаш эрге-ажыктарын оон девискээринге-даа база оон дашкаар-даа камгалаарын хандырар;

п) күрүне өңчү-хөреңгизин ээлеп эдилээр, ажыглаары, баш билер болуру-биле холбашкан чаргыларны чугаалажып көрүп турда, судка негекчи болгаш харышпакчы болур;

р) Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле өске-даа бүрүн эргелерни боттандырар.

18 чүүл. Тыва Республиканың Саң яамызының бүрүн эргелери

1. Саң яамызы республика бюджетинин акша-хөреңгилерин эргелеп башкара талазы-биле бүрүн эргелиг орган болур.

2. Саң яамызы нормативтиг чогуур актыларга үндөзүлүш ажылдаар, Тыва Республиканың Чазаның чагырткан болгаш Тыва Республиканың Улуг Хуралының контролонга турар.

III КЕЗЭЭ

Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңги объектилерин-биле дугуржулгаларны кылыры

I эге

Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилерин-биле дугуржулгалар кылырының дугайында ниити дүрүмнер

19 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин-биле дугуржулгаларга киржири

1. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилерин-биле дугуржулгаларны Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааткан, оларның эргелеринин хемчээли-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары кылыр.

2. Россия Федерациязы-биле, оон субъектилерин-биле, даштыкы күрүнелер-биле дугуржулгаларны Тыва Республиканың өмүнээзинден Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле күрүне комитети чарар.

20 чүүл. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңги объектилерин-биле дугуржулгаларның хевирлери

1. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилеринге хамаарыштыр Тыва Республика дугуржулгалары Россия Федерациязының, Тыва Республиканың юридиктиг эргелиг албан черлери-биле, хуу кижилер-биле, субъектилерин-биле кылыр эргелиг.

2. Күрүне өңчү-хөреңгини объектилеринге хамаарыштыр хамааты хоойлужудулгазынга база Тыва Республиканың хоойлуларынга чөрүшкөөк эвес, кандыг-даа дугуржулгаларны:

а) садып алыр - садар;
б) солчуур;
в) арендаар;
г) халаска дамчыдып бээр;
д) долаага салыр;
е) чээлиге бээр;
ж) бүзүрөттүрген эргелелге дамчыдып бээр;

з) эдилел эргелерин хоойлужудулгага чөрүшкөөк эвес кылдыр доктаадыр, соксадыры-биле холбашкан өске-даа дугуржулгаларны кылыр болур.

II эге

Күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилерин хавырарының чуруму

21 чүүл. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин хавырарының ниити дүрүмнери

Бир эвес өске-бир чүүл хоойлужудулга-биле шуут дорт көрдүмзүн болза, Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинин хавырбас ужурлуг объектилеринин даңзында кирген, төөгү, культура, социал база экономика талазы-биле эң-не чугула ужур-дузалыг болуп турар объектилеринден өске, күрүне өңчү-хөреңгизинин кандыг-даа объектилерин хавырар болур.

22 чүүл. Муниципалитет өңчү-хөреңгизин аайлап тургузары

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатанының шийтпирни-биле Тыва Республиканың Чазаның Тыва Республиканың хоойлулары-биле доктааткан чурум езугаар Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинде бактаап кирип турар, Тыва Республика биле муниципалитет тургузугларының аразында бүрүн эргелерни ангылаары-биле дүүштүр тус чер ужур-дузалыг айтырылганын шийтпирлээринге эрге-жок чугула объектилерни муниципалитет тургузугларының өңчү-хөреңгизинге шийтпир берип болур.

2. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин муниципалитет өңчү-хөреңгизин кылдыр шийтпирни-биле холбаштыр үнүп келир чаргыларны чөпшээрелиге чурумунун аргазы-биле азы суд чуруму-биле шийтпирлээр.

3. Муниципалитет тургузуунун девискээринде туруп турар күрүне өңчү-хөреңги объектилерин, бир эвес ону дамчыдып бээри өске муниципалитет тургузууларының эрге-ажыктарын кызгадай бербес болза, муниципалитет өңчү-хөреңгизинче шийтпиртес.

23 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин хавырар дугайында шийтпирлээри

1. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилерин, ажыл-агыйын башкара эрге-биле күрүне өңчү-хөреңгизин бүдүрүлгелеринге быжыглааннарындан ангыда, Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп-башкара талазы-биле Тыва Республиканың Күрүне комитети хавырар.

2. Тыва Республиканың Чазаның кирип келген бижи езугаар Тыва Республиканың Улуг Хуралы күрүне өңчү-хөреңгизинин онза ужур-дузалыг объектилерин хавырар дугайында шийтпирни хүлээп алыр эргелиг.

3. Күрүне өңчү-хөреңгини каттышкан бүдүрүлгелеринге быжыглаан күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилерин хавырар дугайында шийтпирни Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр ол бүдүрүлгелеринин кирип келгени бижи езугаар Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле күрүне комитети хүлээп алыр.

24 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин садары

1. Күрүне өңчү-хөреңгини объектилерин садар дугайында шийтпирни Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле күрүне комитетинин үндөзүлүш ыяп-ла чугаалажып көргенинин соонда хүлээп алыр.

2. Күрүне өңчү-хөреңгини объектилерин коммерция ажыл-чорудулганы кылыры-биле хамааты хамаарылгаларын өске киржикчилеринге дүрүм езугаар, мөөрей азы аукцион хевирлиг эрттирип турар садылаашкыннарга садар.

3. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинин садыгызы Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле күрүне комитети болуп турар.

4. Күрүне өңчү-хөреңгини каттышкан бүдүрүлгелерин — өрелигерни садарының онзагай чүүлдерин бүдүрүлгелеринин сандараанының (хоозураанының) дугайында хоойлужудулга-биле таарыштырар.

25 чүүл. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилеринин солчулгаларының чуруму

Күрүне өңчү-хөреңгини объектилеринин солчулгаларының Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле база күрүне өңчү-хөреңгинин объектилерин садарын таарыштырып турар бо Хоойлунун 24-кү чүүлү-биле көргөн чурум-биле боттандырар.

III эге

Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилерин арендага дужаары

26 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин арендаар дугайында ниити дүрүмнер

1. Арендага Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинде туруп турар:

а) чер участкаларын;
б) чер иштинин участкаларын;
в) сугнун тускайлаштырган объектилерин;

г) бажың-балгаттарны, тудугларны, чуртталга бажыны эвес оран-бажың-нары;

д) Тыва Республиканың өңчү-хөреңгизинде туруп турар чуртталга фондузун, күрүне өңчү-хөреңгинин бүдүрүлгелеринде ажыл-агый аайы-биле эргезинде туруп

турар болгаш күрүне албан черлеринде оперативтиг эргелеп эргезинде туруп турар ведомствонун чуртталга фондузун;
е) Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр арендага дужаавас ужурлуг күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилеринден ангыда, шимчээр болгаш шимчeves өске-даа эт-хөреңгини дужаап болур.

Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарынга оперативтиг эргелеп эргезинге шуут быжыглап берген күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилерин Тыва Республиканың Чазаның шийтпирни-биле арендага дужаар.

2. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилерин арендага:

а) кадык камгалал организацияларын болгаш медицина хандырылганын, өөредилгени база чырыдышкынны, эртемини болгаш культураны деткири-биле база хөгжүдери-биле;

б) хөй-ниитинин болгаш ачы-буян организацияларын таарыштыр тургузары-биле;

в) күрүне өңчү-хөреңгизин чогуумчалыг ажыглаар сорулга-биле;

г) Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле көрдүнгөн өске-даа сорулгалар-биле дужаап болур.

3. Күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилерин Россия Федерациязының, оон субъектилеринин, а ол ышкаш хоойлужудулга-биле оон өске чүүл көрдүмзүн болза, даштыкы күрүнелеринин юридиктиг эргелиг албан черлеринге база хуу кижилеринге арендага дужаап болур.

4. Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле күрүне комитети хамааты хоойлужудулгазы-биле база бо Хоойлу-биле дүүштүр күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилеринин чамдык хевирлерин арендага дужаарының чурумунун дугайында дүрүмнү ажылдап кылыр болгаш ону бадыладыры-биле Тыва Республиканың Чазаның кирири.

5. Тыва Республиканың Чазаның аренда телевириинин эң кудуку (бааза) түннерин доктаадып болур. Аренда телевириинин тодаргай түннерин Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле күрүне комитети тодарадып айтыр.

27 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин арендага дужаар дугайында шийтпир

1. Күрүне өңчү-хөреңгизин арендага дужаар дугайында шийтпирни Тыва Республиканың Чазаның:

хоойлужудулга-биле дүүштүр хавырбас ужурлуг объектилерин арендага дужаар таварылгада хүлээп алыр.

2. Өске арткан таварылгаларда күрүне өңчү-хөреңгизин арендага, бир эвес хоойлужудулга-биле азы нормативтиг өске-даа актылар-биле өске-бир чүүл көрдүмзүн болза, Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле күрүне комитетинин шийтпирни-биле дужаар.

28 чүүл. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилерин арендаарының керээзи

Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинин объектилерин арендаарының керээзлеринге, бир эвес Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле көрдүнгөн өске таварылгалардан ангыда, Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле күрүне комитети аренда берикчизи болур.

29 чүүл. Арендага алган өңчү-хөреңгини садып алыры

Хуужудулга-биле холбаштыр аренда алган өңчү-хөреңгини Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнгөн чурум езугаар садып алыр.

30 чүүл. Төөгүнүн болгаш культураның тураскаалдарын арендаарының онзагай чүүлдери

1. Төөгүнүн болгаш культураның тураскаалдары болуп турар бажың-балгаттарны, тудугларны база өске-даа объектилерни бо Хоойлу-биле болгаш төөгүнүн база культураның тураскаалдарын камгалап кадагалаар болгаш ажыглаар дугайында хоойлужудулга-биле дүүштүр арендага дужаар.

2. Төөгүнүн болгаш культураның өңчү-хөреңгизин эргелеп башкара талазы-биле төлээлеткен орган биле арендаторнун камгалал хүлээлгелеринин дугайында аразында керээни ыяп-ла чаргаш, төөгүнүн база культураның тураскаалдарын арендага дужаар.

3. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинде турар төөгүнүн болгаш культураның тураскаалдарын арендага дужааганындан кирер акша-хөреңгилерни төөгүнүн болгаш культураның

хөреңги объектилерин эргелеп башкара талазы-биле төлээлеткен органның тускай санынче бүрүнү-биле шилчидер болгаш тураскаалдарны камгалап кадагалаар, чаартып кылыр, үрелип баксыраарындан камгалаар база септээр талазы-биле хемчеглерге чарыгдар.

IV эге

Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин долаага салыры

31 чүүл. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин долаага салырының дугайында ниити дүрүмнер

1. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин:

а) Тыва Республиканың хүлээлгелерин;

б) ооң күөсөлдөзүгө Тыва Республика сонургалдыг өске-даа хүлээлгелерин;

в) Тыва Республиканың каттышкан күрүне бүдүрүлгелериниң хүлээлгелерин хандыраары-биле долаага салыр.

2. Бир эвес Тыва Республиканың долаага салган объектилеринге хемчег онааган таварылгаларда, ол долааны хандырып турар хүлээлгени күөсетпээниниң уржуунга бодаарга, улуг каража чеңдир болур таварылгаларда, күрүне өңчү-хөреңги объектилерин долаага салырын чөпшээререс.

3. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң:

а) Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулгалары-биле дүүштүр саарылгалардан уштуп каапкан;

б) Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр хавырып болбас ужурулг объектилерин долааның боду бооп болбас.

4. Тыва Республиканың хүлээлгелерин хандыраары-биле федералдыг хоойлужудулгазы-биле база Тыва Республиканың болгаш Россия Федерациязының хоойлужудулгалары-биле дүүштүр долааның тускай фондуларын тургузар.

32 чүүл. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин долаага салыр дугайында шийтпир

1. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин, ажыл-агый аайы-биле башкараар эрге-биле күрүне бүдүрүлгелеринге быжыглааннарындан аңгыда, объектилерни долаага салыр дугайында шийтпирни, бир эвес Тыва Республиканың хоойлулары-биле өске-бир чүүл көрдүмзүн болза, күрүне өңчү-хөреңгизин хавыра дугайында шийтпирни хүлээп алырынга доктааткан чурум езугаар хүлээп алыр.

2. Ажыл-агый аайы-биле эргелеп башкараар кылдыр эрге-биле күрүне бүдүрүлгелеринге быжыглаан шимчeves болгаш шимчээр эт-хөреңгини Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитединиң баш удур бижимел чөпшээржилгези-биле олар долаага салып болур.

3. Ажыл-агый аайы-биле эргелеп башкараар кылдыр эрге-биле күрүне бүдүрүлгелеринге быжыглаан эт-хөреңги-биле долаа салыр дугуржулгаларны чөпшээржилгезиниң чурумун Тыва Республиканың Чазаа тодарадып айтыр.

33 чүүл. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңги объектилерин долаа дугуржулгалары

1. Тыва Республиканың хүлээлгелерин күөсөдирин хандырып турар долаа дугуржулгаларын долаа-биле дугуржулган чарарын хандыраар күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитединиң чөпшээрээни-биле долаа салыкчызы кылдыр бүдүрүлгелерин боттары-биле чарар.

2. Ону күөсөдиринге Тыва Республика сонургалдыг болганда, хүлээлгелерин хандырып турар долаа дугуржулгаларында долаа салыкчызы Тыва Республиканың Чазаа боду болуп турар.

3. Ажыл-агыйны аайлап башкараар эргелиг кылдыр күрүне бүдүрүлгелеринге быжыглаттынган күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин долаа дугуржулгаларын Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитединиң чөпшээрээни-биле долаа салыкчызы кылдыр бүдүрүлгелерин боттары-биле чарар.

4. Долаа хүлээлгелерин хандырып болур долаа дугуржулгазынга кирип каап болур.

V эге

Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин долаага салыры

34 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин халас ажыглаар кылдыр шилчидип бээр

1. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин халаска ажыглаар кылдыр Тыва Республиканың Чазааның доктаатканы мындыг таварылгаларда, кажан:

а) өңчү-хөреңгини күрүне эрге-чагыргазы ажыглаар кылдыр дамчыдып берип турда;

б) өңчү-хөреңгини тус черниң бот-башкарылга органнары ажыглаар кылдыр ук бүрүн эргелерни күөсөдир турар үезинде оларга дамчыдып берип турары күрүне өңчү-хөреңгини күөсөдир-биле дамчыдып бээр.

2. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин халаска ажыглаарының керээзин Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитеди чарар.

3. Өңчү-хөреңгини халаска ажыглаарының керээзинге халаска ажыглаарының хуусааларын, ажыглаарының өңчү-хөреңгини ажаап хайгаараарының болгаш камгалап кадагалаарының негелделерин, дедир эгидериниң негелделерин, а ол ышкаш Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр өске-даа негелделерни айтып көрүп каар.

35 чүүл. Бүзүреттирген башкарылга күрүне өңчү-хөреңги объектилерин дамчыдып бээр

1. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинде туруп турар Тыва Республиканың күрүне бүдүрүлгелерин, акционерлиг ажык ниитилелдерин эге капиталында салган акша-хөреңгилерин (үлүг-хууларын), күрүне өңчү-хөреңгизиниң өске-даа объектилерин өске-даа улус (бүзүреттирген башкарыкчылар) бүзүреттирген эргелелге дамчыдып берип болур.

Бүзүреттирген башкарыкчылар күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин Тыва Республиканың эрге-ажыктарын барымдаалап башкараар.

2. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин бүзүреттирген башкарылгага дамчыдып бээр дугайында шийтпирни Тыва Республиканың Чазаа хүлээп алыр.

3. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин бүзүреттирген эргелелге дамчыдып бээр дугайында керээздерин Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитеди чарар.

4. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин бүзүреттирген башкарылгага дамчыдып бээр дугайында керээге: күрүне өңчү-хөреңги объектилерин эргелеп башкараар талазы-биле бүзүреттирген башкарыкчының бүрүн эргелериниң хемчээлин, бүзүреттирген башкарылгаже дамчыдып берген объектилерни ажаап хайгаараарының база камгалап кадагалаарының негелделерин, бүзүреттирген башкарыкчының шаңнап мактаарының негелделерин, талаларының эт-хөреңги талазы-биле харысалгазының негелделерин, керээни хуусаа бетинде күш чок болдурарының негелделерин, а ол ышкаш Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр өске-даа негелделерни көрүп айтыр.

5. Күрүне өңчү-хөреңги объектилерин бүзүреттирген башкарылгаже шилчидериниң чурумун болгаш негелделерин Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктаадып айтыр.

IV КЕЗЭЭ

Юридиктиг эргелиг албан черлерин тургузары, ажыл-чорудулгазы база узуткаары-биле холбаштыр күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараарының хевирлери

I эге

Күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин долаага салыры

36 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараары

1. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң тургузар дугайында шийтпирни хамаарышкан адыр яамының, албан чериниң кирип келгени-биле Тыва Республиканың Чазаа хүлээп алыр.

2. Күрүне өңчү-хөреңгизин эрге тургузукчузу болза, Тыва Республиканың Чазааның даасканы-биле

Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитеди болур.

3. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң каттышкан бүдүрүлгезиниң уставын Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитеди бадылаар, ону чогуур адыр яамы, албан чери-биле дугуржул чөпшээрер.

37 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң удуртукчусун томуйлаары

1. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң удуртукчусун адыр аайы-биле яамы, ведомство томуйлаар болгаш хостаар.

2. Яамылар болгаш ведомстволар Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитеди-биле дугурушкаш, күрүне өңчү-хөреңгизиниң удуртукчусу-биле дугуржулга чарар.

3. Ол дугуржулгага: дугуржулганың хуусаазын, ону күш чок болдурарының чурумун болгаш негелделерин;

удуртукчунун эргелерин болгаш хүлээлгелерин; ажылдың магадаан телевирииниң база шаңнап мактаарының хемчээлин; удуртукчунун отчет бээриниң чурумун;

бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазының экономика талазы-биле түнелдерин, эт-хөреңгини камгалап кадагалаарын болгаш ону чогуур сорулгазы-биле ажыглап турарын контролдаарының негелделерин үрээни дээш, бүдүрүлгениң удуртукчусунун харысалгазын;

Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр өске-даа негелделерни айтып кириер.

38 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңгизин күрүне өңчү-хөреңгизиниң каттышкан бүдүрүлгелеринге быжыглаарының чуруму

1. Күрүне өңчү-хөреңгизин күрүне өңчү-хөреңгизиниң каттышкан бүдүрүлгелеринге ажыл-агыйны башкараар эргелиг кылдыр быжыглаар.

2. Күрүне өңчү-хөреңгизин күрүне өңчү-хөреңгизиниң каттышкан бүдүрүлгелеринге быжыглаар дугайында шийтпирни Тыва Республиканың Чазаа азы ооң даасканы-биле күөсөкчи эрге-чагырга органнары хүлээп алыр.

Күрүне өңчү-хөреңгизин күрүне өңчү-хөреңгизиниң каттышкан бүдүрүлгезинге быжыглаар дугайында шийтпирге ажыглаар өңчү-хөреңгизиниң хевирин, тускай сорулгалыг ужуру-утказын айтыр.

3. Күрүне өңчү-хөреңгизин күрүне өңчү-хөреңгизиниң каттышкан бүдүрүлгелеринге быжыглаарын Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитеди биле күрүне бүдүрүлгезиниң аразында чарар өңчү-хөреңгини күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитеди биле күрүне бүдүрүлгезиниң аразында чарар өңчү-хөреңгини шилчидип бээр дугайында керээ-биле айтып бижиер.

39 чүүл. Өңчү-хөреңгизин ажыл-агый аайы-биле башкараар эргелиг кылдыр күрүне өңчү-хөреңгизиниң каттышкан бүдүрүлгезинге быжыглаан өңчү-хөреңгини ээлеп эдилээр, ажыглаары болгаш баш билер болуру

1. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң каттышкан бүдүрүлгези сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы ботандыраары-биле ажыглап турар өңчү-хөреңги комплекзини болганда, Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизини болуп турар.

2. Күрүне бүдүрүлгези ажыл-агый аайы-биле ону углап башкараар эрге-биле аңаа хамааржыр күрүне өңчү-хөреңгизин садар, арендага ону дужаар, долаага салыр, ажыл-агый ниитилелдеринге болгаш эштежилгелериниң эге капиталына акша-хөреңги кылдыр төлөп дужаар (үлүг-хуу) азы өске-бир арга-биле ол өңчү-хөреңгини Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитединиң баш удур берген бижимел чөпшээрели чокка баш билеп ээлээр эргези чок. Бүдүрүлгези хамааржыр арткан өңчү-хөреңгини, хоойлу-биле азы бүдүрүлгениң уставы-биле доктааткан таварылгалардан аңгыда, боду баш билер болур.

3. Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитеди чээли берикчилериниң эргелерин болгаш сонургалдарын хевээр арттырышыаан, бүдүрүлгени эде организаастап база дүжүрүп турар үеде, а ол ышкаш өңчү-хөреңгини ажыглаваан азы ужуру-утказы-биле эвес, өскээр ажыглаан таварылгаларда, күрүне бүдүрүлгезиниң — баланс тудукчусунун чөпшээрели чокка, ажыл-агый эргезинде турар эт-хөреңгини хавырып алыр эргелиг.

4. Ажыл-агыйны башкараар эргези үндезилээн күрүне бүдүрүлгези Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне

комитединиң чөпшээрели-биле юридиктиг эргелиг албан чери кылдыр бир адыр бүдүрүлгени организаастап болур.

Бир адыр бүдүрүлгениң уставын адырның яамызы-биле болгаш ведомство-биле дугуржулга езугаар күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитеди бадылаар.

Күрүне бүдүрүлгезиниң удуртукчусу дузалал бир адыр бүдүрүлгениң удуртукчусун томуйлаар болгаш дузалал адыр бүдүрүлгени эргелеп башкараар кылдыр ооң-биле дугуржулга чарар.

5. Тыва Республика өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле эргезинде турар эт-хөреңгини ажыглаанындан орулганың кезээн алыр эргелиг.

Орулганың айтылган кезээн күрүне бүдүрүлгелериниң орулганындан тырткан кылдыр казып кааптар болгаш республика бюджетинге кириер.

Күрүне бүдүрүлгелериниң орулганындан тыртар акшаның хемчээлин республика бюджетиниң дугайында хоойлу-биле чылдың-на доктаадыр.

6. Ажыл-агый эргезинде турар өңчү-хөреңгини ажыглаанындан кат-химистерни, продукцияларны болгаш орулгаларны, а ол ышкаш керээлер-биле азы өске-даа үндезиннер-биле тып, садып алыр эт-хөреңги Тыва Республиканың өңчү-хөреңгизини болур болгаш бүдүрүлгениң ажыл-агый талазы-биле эргелелинге кирер.

7. Өңчү-хөреңгизинге ажыл-агый талазы-биле эргелээр эрге ээлеп эдилээр эргени соксадыры-биле хоойлужудулга-биле көрдүнгөн чурум езугаар, а ол ышкаш Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитединиң шийтпирини биле эт-хөреңгини бүдүрүлгеден дүрүм езугаар хавырып алган таварылгаларда, соксаар.

40 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараары болгаш дүжүрери

1. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң каттышкан бүдүрүлгезин хамаарышкан яамының база ведомствонун кириген бижии езугаар Тыва Республиканың Чазааның шийтпирини-биле эде организаастаар.

2. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң каттышкан бүдүрүлгезин ону эде тургузарының, каттыжарының, хуваарының, аңгылаарының база кадарының аргазы-биле эде организаастаар.

3. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң каттышкан бүдүрүлгезин хамаарышкан яамының, ведомствонун кириген бижии езугаар Тыва Республиканың Чазааның шийтпирини-биле дүжүрер.

4. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң каттышкан бүдүрүлгезин Россия Федерациязының Хамааты кодекзиниң доктааткан нормаларына үндезилээш база чуруму-биле Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараар талазы-биле күрүне комитеди эде организаастаар болгаш дүжүрер.

II КЕЗЭЭ

Күрүне албан черинге быжыглаан өңчү-хөреңгини эргелеп башкараары

41 чүүл. Күрүне албан черлерин тургузары

1. Яамыларның болгаш күрүне комитеттериниң составына күрүне албан черлерин тургузар дугайында шийтпирни ол албан чериниң ведомство талазы-биле чагыргазына турары хамаарышкан яамының, күрүне комитединиң кирип келгени-биле Тыва Республиканың Чазаа хүлээп алыр.

2. Яамыларның болгаш күрүне комитеттериниң составына күрүне албан черлерин Тыва Республиканың хоойлужудулгазына, уставка (дүрүмге) үндезилээш, тургузар болгаш олар ажылдаар.

Күрүне албан чериниң эге тургузукчузу Тыва Республиканың Чазааның даалгазы-биле хамаарышкан адырның яамызы, күрүне комитеди болур.

3. Күрүне албан чериниң уставын (дүрүмүн) хамаарышкан адырның яамызы бадылаар, ону Тыва Республиканың Күрүне эт-хөреңгизин эргелеп башкараар күрүне комитеди-биле дугуржул чөпшээрер.

42 чүүл. Оперативтиг эргелеп эргелиг, күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкараары

1. Албан чериниң оперативтиг башкарылганына дамчыдып берген эт-хөреңги күрүне өңчү-хөреңгизини болур.

2. Өңчү-хөреңгизиниң оперативтиг башкарылганың эргезинге хамааржыр албан черлери ол эт-хөреңгини бодунун ажыл-чорудулгазының сорулгалары-биле, өңчү эезиниң, ооң төлээлеткен орга-

нының даалгалары-биле база хамааты хоойлужудулганы, албан чериниң уставының, Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитеди-биле чарган эт-хөреңгини быжыглаар дугайында керээ-биле тодараткан хемчээли-биле, өңчү-хөреңгиниң ужурутказы-биле дүүштүр ээлеп эдилээр, ажыглаар болгаш баш билип харыылаар.

Оперативтиг башкарылганда туруп турар өңчү-хөреңгини айыткан хемчээлдер-биле ээлеп эдилээриниң, ажыглаарының база баш билип харыылаарының айтырыгларын Тыва Республиканың Чазаа, а ол ышкаш чогуур албан чериниң уставы-биле тодаратып айтып болур.

3. Албан черлери оларга быжыглаан өңчү-хөреңгини база оларга смета езуугаар үндүрүп берген акша-хөреңгилериниң күсели-биле тып, садып алган өңчү-хөреңгини хавыгар азы өске-даа арга-биле баш билер эргези чок.

4. Бир эвес хоойлужудулга-биле, эге тургузукчузу документилер-биле дүүштүр орулга кириер ажыл-чорудулганы боттандырар эрге берген болза, ынчан шак ындыг ажыл-чорудулгандан алган орулгаларны база ол орулгаларның күсели-биле тып, садып алган өңчү-хөреңгини албан чериниң бодунун эргезинге кирер болгаш аңгы баланска ону айтыр.

5. Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитеди Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр оперативтиг башкарылган эргезинге быжыглап каан өңчү-хөреңгиниң артыкшылыдын, ажыглавын турарын, чок болза ужурутказы-биле эвес, өскээр ажыглап турарын хавыгар эргелиг.

6. Өңчү-хөреңгиге оперативтиг башкарылга эргезин ээлеп эдилээр эргени хоойлужудулга езуугаар көрдүнгөн үндезиннер база чурум-биле, а ол ышкаш Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитединиң шийтпирини-биле өңчү-хөреңгини албан черинден хоойлу езуугаар хавырган таварылгаларда соксадыр.

43 чүүл. Күрүне албан чериниң удуртукчусун томуйлаары

1. Күрүне албан чериниң удуртукчусун Тыва Республиканың Чазаа азы оң даасканы-биле хамаарышкан адырның яамызы, албан чери томуйлаар болгаш хостаар.

2. Хамаарышкан адырның яамызы, албан чери күрүне албан чериниң удуртукчусу-биле дугуржулга чарар.

44 чүүл. Күрүне албан черин эде организастаары болгаш дүжүрери

1. Албан чери бодунун ажыл-чорудулгазының сорулгаларын чедип алган таварылгада, а ол ышкаш Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнгөн өске-даа таварылгаларда ону эде организастап азы дүжүрүп кааптып болур.

2. Онун эде организастаар азы дүжүрер дугайында шийтпирни Тыва Республиканың база Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнгөн чурум-биле хамаарышкан адырның яамызының, албан чериниң кирип келген бижинге үндезилээш, Тыва Республиканың Чазаа хүлээп алыр.

45 чүүл. Хоозураанының (буураанының) чуруму болгаш хоозураан деп санаан бүдүрүлгелерни эргелеп башкарат чуруму

1. Хоозураанының (буураанының) дугайында черектер талазы-биле күрүне политиказын боттандырар сорулга-биле Тыва Республиканың өмүнээзинден төлээлеткен органнар дараазында хүлээлгелерни:

бүдүрүлгелериниң саң-хөө байдалын чугаалажып көөр болгаш ооң өре төлээр арга-шинээ чогуун дугайында шийтпирни хүлээп алыр;

өрелиг бүдүрүлгелерни саң-хөө талазы-биле кадыкшыдары-биле азы хоозуралдың чурумун ажыглаар талазы-биле саналдарны Тыва Республиканың Чазаанга кириер;

хүлээп ап турар шийтпирлерни боттандырарына эргежок чугула байдалдарны хандыраарын боттандырар.

2. Күрүне бүдүрүлгелери, оларнын албан-дужаалдыг улузу төлээлеткен органнарның негелдези-биле өрелиг бүдүрүлгелер хоозураанының (буураанының) дугайында черектер талазы-биле хүлээлгелерин боттандырарына эргежок чугула документилерни болгаш өске-даа медээлерни кирип бээр ужурулуг.

3. Хоозураан деп санаан бүдүрүлгелерни хоозураашкын дугайында база саң-хөө кадыкшылгызының черектериниң талазы-биле Россияның Федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле девискээр агентилери эргелеп башкарат.

4. Хоозураан деп санаан бүдүрүл-

гелерни эргелеп башкаратының чурумун бүдүрүлгелериниң хоозураанының (сандараарының) дугайында Федералдыг хоойлужудулга-биле тодаратып айтыр.

III эге

Ажыл-агый ниитилелдеринде эге капиталга үлүг-хуузу кылдыр салып турар күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин, а ол ышкаш күрүне өңчү-хөреңгизинде турар акцияларның пакеттерин эргелеп башкараты

46 чүүл. Акционерлиг ниитилелдериниң эге капиталында Тыва Республиканың акцияларын (үлүг-хууларын) эргелеп башкараты

1. Акционерлиг ниитилелдериниң эге капиталында Тыва Республикага хамааржыр акцияларны (үлүг-хууларны) Тыва Республиканың өмүнээзинден бодунун эргезиниң хемчээли-биле Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитеди эргелеп башкарат.

2. Акционерлиг ниитилелдерни эргелеп башкаратына киржирин хамаарышкан төлээлеткен органның төлээлекчилерин дамчыштыр боттандырар.

3. Акционер ниитилелдерни эргелеп башкарат органнарга Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитединиң төлээзи кылдыр:

а) Тыва Республиканың Чазааның шийтпиринге үндезилээш — күрүне албан-хаакчыттары;

б) Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр чарып турары, Тыва Республиканың эрге-ажыктарын төлээлээр дээр керээлерге үндезилээш — Россия Федерациязының өске-даа хамаатыларын (күрүне эрге-чагырга органнарының төлээлекчи органнарына, чок болза тус чериниң бот-башкарылга органнарына сонгутканнардан аңгыда) томуйлаар.

4. Тыва Республиканың эрге-ажыктарын төлээлээр-биле Россия Федерациязының хамаатылары-биле керээлерни Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитеди чарар болгаш аңа ыяап-ла:

а) керээниң күштүг болурунун хуусаазы болгаш ону хуусаа бетинде күш чок болдуларының чуруму;

б) Тыва Республиканың төлээлекчилерин эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң дугайында дүрүм;

в) керээниң негелделерин үрээни дээш харысалганың хемчеглери кирген турар ужурулуг.

5. Ажыл-агый ниитилелдеринде, эштежилгелеринде база организастаар-биле хоойлу хевириниң оон-даа өске бүдүрүлгелеринде Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитединиң төлээлери Тыва Республиканың Чазааның доктааткан майы-биле хамаарышкан ажыл-агый ниитилелдериниң, эштежилгелериниң база бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазының дугайында отчетту чылда ийден эвээш эвес катап кириер.

6. Акционерлиг ниитилелдерге Тыва Республиканың акцияларын (салган акша-хөреңгилериниң) талазы-биле дивидентилерни республика бюджетинче кириер.

Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле өске-даа орулгаларны республика бюджетинче азы хоойлужудулга-биле дүүштүр бюджеттен дашкаар фондуларже кириер.

V КЕЗЭЭ

Хуужудулга талазы-биле Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкаратының онзагай чүүлдери

47 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин хуужудуу

1. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинге хамааржып турар өңчү-хөреңгини хуужудулга дугайында хоойлу-биле көрдүнгөн чурум-биле хуу өңчүгө дамчыдып берип болур.

2. Тыва Республиканың Хоойлузу-биле хуужудуп болбас ужурулуг объектилерин тодаратып болур. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизиниң хавырып болбас ужурулуг объектилериниң Даңзызынга кириген объектилерни хуужудуп болбас.

3. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин хуужудар дугайында шийтпирни Россия Федерациязының хоойлулары-

биле, Тыва Республиканың хоойлулары-биле база Хуужудулганың республика программасы-биле дүүштүр хүлээп алыр.

48 чүүл. Хуужудулга талазы-биле республика программасы

1. Тыва Республикага хуужудулганы чорударының сорулгаларын, аргазын болгаш чүнү колдадырын, чийгелделерин база кызыгаарлаашкынын Хуужудулганың республика программасы-биле доктаатып айтыр.

2. Хуужудулганың республика программасын Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитеди ажылдап кылыр.

3. Хуужудулганың республика программасын бадыладыры-биле Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Улут Хуралына кириер.

4. Тыва Республиканың Чазаа хуужудулганы оперативтиг эргелеп башкарат, механизмни таарыштырар сорулга-биле Хуужудулганың республика программасының көрүп турары чамдык чүүлдерни өскерттип болур эргелиг.

VI КЕЗЭЭ

Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилериниң учеду болгаш оларны ажыглааны дээш контроль

49 чүүл. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинде туруп турар объектилериниң учедун чорудары

1. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерини ыяап-ла күрүне учедунга турар.

2. Учettu чорударының чурумун база хевир-майыын Федералдыг хоойлужудулга-биле, Тыва Республиканың хоойлулары болгаш өске-даа эрге-хоойлу актылары-биле доктаатыр.

50 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилериниң тускай учеду

1. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилериниң тускай учедун кылырын Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитединге дагзыр.

2. Республика бюджетиниң болгаш бюджеттен дашкаар фондуларның акша-хөреңгилериниң учедун Федералдыг хоойлужудулга-биле база Тыва Республиканың хоойлулары-биле дүүштүр Тыва Республиканың Саң яамызы биле бюджеттен дашкаар фондуларның башкарыкчылары кылыр.

3. Ажыл-агый ниитилелдериниң эге капиталында Тыва Республиканың күрүне бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң, объектилериниң акцияларын (үлүг-хууларын) Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизиниң Даңзызында учедун Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитеди кылып чорудар.

4. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизинде туруп турар бажың-балгаттарның, тудугларның, чуртталга бажыңы эвес оран-саваларның учедун Тыва Республиканың чуртталга бажыңы эвес фондузунун объектилериниң Даңзызынга, а күрүне өңчүзүнде турар чуртталга бажың-балгаттарының учедун — Тыва Республиканың чуртталга фондузунун объектилериниң Даңзызынга Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитеди кылып чорудар.

5. Тыва Республиканың төөгү болгаш культура талазы-биле хөреңгизиниң объектилериниң Даңзызынга Тыва Республиканың төөгү база культура талазы-биле хөреңгизиниң объектилериниң учедун ооң эргезинге оларның турары, төөгү болгаш культура талазы-биле хөреңгизин камгалап кадагалаар орган кылып чорудар.

6. Тыва Республиканың чер участкаларының болгаш массивтериниң учедун төлээлеткен орган — Тыва Республиканың Чер курлавырларының база чер тургузуунун талазы-биле күрүне комитеди кылып чорудар.

7. Тыва Республиканың суг курлавырларының учедун суг курлавырларын эргелеп башкарат талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның төлээлеткен органы кылып чорудар.

8. Тыва Республиканың арга-ыяш курлавырларының учедун Тыва Республиканың төлээлеткен органы кылып.

9. Тыва Республиканың казар бай-

лактар чыдар черлериниң учедун Тыва Республиканың Чазааның төлээлеткен органы кылып чорудар.

51 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң ниити учеду

1. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизиниң Даңзызынга күрүне өңчү-хөреңгизиниң ниити учедун Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитеди чорудар.

2. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизиниң Даңзызынга:

а) күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилериниң ады;

б) күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилериниң турар чери;

в) күрүне өңчү-хөреңгизиниң баланс өртек-үнези кирген турар.

3. Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизиниң Даңзыларының дүрүмүн Тыва Республиканың Чазаа бадылаар.

Күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин тускай четка ап турар органнар Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитединге тускай четтун документилеринден эргежок чугула ушта бижилгелерни доктаатынган дүрүмнер езуугаар кириер ужурулуг.

4. Россия Федерациязының база Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле дүүштүр Тыва Республиканың күрүне өңчү-хөреңгизиниң Даңзызында кирип турар күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилериниң дугайында сан-медээни юридиктиг эргелиг албан черлери болгаш хуу кижилер Тыва Республиканың Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитединден алыр эргелиг.

52 чүүл. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин ажыглап турары дээш контрольду боттандырары

1. Күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин ажыглап турары дээш контрольду Тыва Республиканың Улут Хуралы, Тыва Республиканың Чазаа, адырлар айы-биле яамылар, күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле күрүне комитединден алыр эргелиг.

2. Тыва Республиканың Улут Хуралы Тыва Республиканың Конституциязы-биле база Тыва Республиканың хоойлулары-биле дүүштүр:

а) күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин эргелеп башкарат талазы-биле Тыва Республиканың хоойлуларының күселедизиниң дугайында Тыва Республиканың Чазааның отчетун дыңнаар;

б) күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин эргелеп башкарат талазы-биле Тыва Республиканың хоойлулары үрээ фактылар талазы-биле хөй-ниити ажык-биле дыңнаарын айтып доктаатыр;

в) күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин эргелеп башкарат талазы-биле төлээлеткен органнарның отчеттарын алыр.

3. Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкарат талазы-биле төлээлеткен органнар Федералдыг хоойлулар-биле база Тыва Республиканың хоойлулары, Тыва Республиканың Чазааның доктаалдары-биле дүүштүр:

а) күрүне бүдүрүлгелеринге хамааржыр өңчү-хөреңгини ужурутказы-биле ажыглап турары база кадагалап камгалап турары дээш контрольду боттандырар;

б) күрүне өңчү-хөреңгизинде турар өске-даа эт-хөреңгиниң болур-чогуур ажыглалы дээш контрольду боттандырар;

в) күрүне өңчү-хөреңгизиниң объектилерин ажыглаары-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле медээни негээр болгаш алыр.

53 чүүл. Бо Хоойлуну үрээни дээш харыысалга

Күрүне өңчү-хөреңгизин эргелеп башкаратының албан-дужаалдыг кижилери, күрүне өңчү-хөреңгизиниң база организастаарының удуртукчулары, директорлар чөвүлелдеринде өңчү элериниң болгаш ажыл-агый ниитилелдеринде, эштежилгелеринде база организастаар-биле хоойлу хевириниң оон-даа өске бүдүрүлгелеринде эргелеп башкаратынының төлээлери бо Хоойлуну үрээни дээш Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле дүүштүр харыысалгага онаажыр.

54 чүүл. Бо Хоойлу ону албан езуу-биле парлан хүнүнден күштүг болуп эгелээр.

Тыва Республиканың Президентизи Ш.ООРЖАК

Кызыл хоорай
№143 2001 чылдың ноябрь 9.

ӨСКЕЛЕРЖЕ ЧАЯ КААП АМДАЖААН

Соңгудаларның ийи ээлчээ эрткен-даа болза, ооң эзиннери ам-даа уламчылавышаан. Чижээ, Кызыл хоорайга бо чылдың июнь 2-де болуп эрткен Улуг Хуралдың ийи палатазынче депутаттар соңгудазының соонда, хоорайның чамдык соңгуда участктарына хоойлу хажыдышыкынары болуп турганы илереттинген. Кызылдың 20 биле 22 дугаар участок комиссияларына июнь 3-түн хүнүнде түнелдер үндүрүп турда, соңгуда документтери чиде берген. 20 дугаар соңгуда участогундан соңгукчуларның даңзызын ук участоктун комиссия кижигүнү Д. А. Капустин үндүрүп апарган болган. Ук документтерини ол-ла хүн 13.00 шакта Улуг Хуралдың Хоойлужулга палатазынче кордакчылап турган С.С.Конвизтин хөй-ниити хүлээп алышыкын кылыр черинден тышкан. Соңгукчулар даңзызын Кызылдың девискээр соңгуда комиссиязының даргазының оралакчызы В.А.Онопко болгаш хоорай прокуратуразының истекчизи О.К.Романов тып экелген.

Шак-ла ындыг байдал 22 дугаар участок соңгуда комиссиязының талазындан болган. Түнелдерни таптыг шын үндүрериниң орнунга, ук комиссия кижигүннери соңгуда бюллетеннерин, соңгукчулар даңзызын болгаш өске-даа документтер-

ни апкаш, боттары арлы берген болган. Оларның документтерибиле каяа чаштынып турганы ол хевээр илереттимээн деп, девискээр соңгуда комиссиязының даргазының оралакчызы В.А.Онопко июнь 9-та бодунун тайылбырынга бижээ. Читкен комиссия кижигүннери түнелдерни оон соонда үндүрүп чытканнар.

Ол документтерни оорлап алгаш, та чүнү канчап, та чүнү эдип турган амытаннан чүве ийик, шуут-ла кара кайгамчык. Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур болгаш референдумга киржир эргелериниң магадылалдарының дугайында хоойлуну үстүнде ады үнгөн 20,22 дугаар комиссияларның кижигүннери каржызыбиле хажыткан дээрзи каракта көстүп турар. Ол хоойлу езугаар соңгукчулар даңзыларыне бадылашкын төнгөн соонда болгаш түнелдер үндүрер мурнунда кандыг-даа эдилге кириери хоруглуг. Бадылашкыннары комиссия кижигүннери шупту ажык-чарлыг байдалга түннеп санаар ужурлуг.

Бо фактыларга хамаарыштыр девискээр соңгуда комиссиязы Кызыл хоорайның прокуратуразынче билдиришкени кириген. Ол ышкыш республиканың Төп соңгуда комиссиязы июнь 10-да Тыва Республиканың проку-

рорунга үстүнде айыттыг фактыларга хамаарыштыр ителге чорударының дугайында база бодунун билдиришкени кириген.

Кызыл хоорайның 20 болгаш 22 дугаар участок соңгуда комиссияларының хоойлуну канчаар үрөп, каржызыбиле хажыдып, туразында чаңнап турары кижигүннери шуут эптешпес. Кандыг күрүнеде, кайы үеде чурттап олурар улус бис? Чо-наада кончуг "шын-биле демиселчи" Конвиз боду-ла хамык чүвени хайтадып турар кирезинде, соңгуда эрткен соонда чүү деп улуг аас эдип, улус бактап турган ийик? Оппозицияның езулуг арны кандыгыл дээрзин чангыс моон-на көрүп болур. Тывада соңгудалар арыг эвес эртип турар, соңгукчуларны садып, хээлилеп турар дугайында Дина Оюнунун парлалга конференциязына салып турган айтырыгының иштиги, ындыкы утказын алырга, ол хажыдышыкынарга республиканың удуртулгазын буруудатыр хөөнүү илдең болган. Сактырга, соңгукчуларга арага-хымысты республиканың амгы удуртукчузу болгаш ооң талалакчылары боттары кудуп берип турар ышкыш кылдыр ол айтырыг дыңналган. А херек кырында кымның езулуг ынчаар чаңнап турарын чон билер.

Мындыг кончуг болур улус-

тур: боттарының-на үлгедиглерин өскелерниң кырынче шөлээни аажок чууй идип каар. Чак Даргазының албан-дужаалынче соңгуда кампаниязындан бээр кандыг хирлиг технологияларны оларның ажыглап турганын шупту билер болгай бис. Ооң соонда ол-ла оппозиция-боттарының эң-не идепкейлиг ажыглап турганы кара технологияларына кымны буруудатып үнүп келген ийик? Боттарының "сарыг" солуннарына бажына киргенин-не бижип, нүгүлдээшкенин канчаар ажыг-биле чорудуп турганын көрүп, дыңнап келдвис. Кол оппозиционер кылдыр бодун санаттынар, шын дээр кончуг демиселчи мен дээр, "сураглыг политик" деп бодун мактаныр Конвизтин конторазына соңгукчулар даңзызы канчап чеде бергенил? Хоойлуну боду езулуг-ла үрөп тургаш, ооң соонда "ол кижигүннери дуу кижигүннери" деп буруудатышыкынара октаарда, ооң караа безин дырбаш дивес.

Ынчангаш чангыс бо чижектен-не көөрге безин, оппозицияның боду-ла бодунун үлгедип алган чүүлдерин өскелерге чарбырынга шуут мергежээни илдең. Ол "оппозиция" деп сөстүн артында кымнар турарын салаа басып санап болур, оларны шупту таныр бис. Республиканың бирги удуртукчунун ажыл-

херекчи ат-алдарын баксырадырынга, кижигүннери дорамчылаарына шуут-ла бажы каткан улус болгай. Чеже-даа ынчап кээрге, Ш.Д.Ооржак оларның биле чангыс-даа судтажып көрбөөн. Мырыңай хөлүн эрте бээр-ге, сөөлүнде бир судка кириптерге, "Риск" деп туктуг Конвизтинг кезек ойнаттырып алган болгай. А ол боду чангыс сөс дээр безин чеже судтажып келген кижигүннери.

Ам Дина Оюн парлалга конференциязына салып турган айтырыгында кириген фактыларын база судка шынзыдар апар. Чүге дээр республиканың Төп соңгуда комиссиязы ол талазы-биле прокуратураже билдиришкени кириген. Эрге-хоойлулу күрүнеде чурттап оор болганывыста, кым-даа болза нүгүл-меге дээр, хоойлу үрээшкенин дээр хары-салганы чүктээр ужурлуг. Кызылдың 20, 22 дугаарлыг участок соңгуда комиссиялары соңгуда документациязы-биле кылып турган үлгедиглери дээр база судка харылаар дээрзи чугаажок. Эрге-хоойлу камгалаар органнар бо херектер талазы-биле узудатышыкын кылбайн, чогуур хуусаазында истелге, сайгарылганы чорударынче онза кичээнгейни угландырар боор дээрзинге идегеп каалы.

Надежда ЭРГЕП.

КӨВҮРҮГ БОЛЗА...

Чөөн-Хемчик кожуунда Чыргакчы сумузу Кызыл хоорайдан 300 км ырак. Ук суму хөй чурттакчылыг, шаг-төөгүнүң сууру. Олче аргыжарда Аныяк-Чыргакчы биле Улуг-Чыргакчы хемнерни кежер, а көвүрүг чок. 1970 чылдарның үезинде Чыраа-Бажы, Чыргакчы суурларының бүгү чонунун шевин чарлааш, көвүрүгнү халаска кылып-даа турдус. Бойдустун айыл-халавы кончуг, хемнер суу хемчээлин ажыр тереңнеп дажааш, көвүрүгнү орну-биле алгаш барган. Үер-халапты кижигүннери канчаптарыл. Оон соонда Чөөн-Хемчик кожуунун орук чери Чыргакчы хемни кежер чаа көвүрүг тудары-биле ону эгелей берген турду. Ол кирезинде 1980 чылдарның ортаа үезинде оон тудуу соксаан.

Та чеже даргага, чеже хуралга бо айтырыгны тургузуп, дилег, чагыгны аас-биле, бижимел-биле кирибөөн дээр ону. Соңгудалар үезинде чеже депутатка дилег кылып, оларны депшитпез дээр. Дүктүг чүве болза тазарган деп болур чүвеле бо.

Чыргакчы хем чайгы үеде бичи чазь чаарга-ла, тереңнеп дажий бээр. Ындыг үеде ону кежери дыка берге. Чон аргыжылга чок туруп бээр. Ынчангаш Чыргакчы хемни кежер көвүрүг туттурарын Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Д.Ооржактан болгаш "Авторук" эргелелиниң даргазы С.С.Санаадан чонун мурнундан дилеп тур мен.

Оолак КАРА-САЛ.
Чыраа-Бажы суур.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҤЕР-БИЛЕ

Мөңгүн-Тайга кожуунун кедээ ажыл-агый эргелелиниң даргазы Эрес-оол Бады-Очурович Хомушкуга июль 13-те 55 харлаар оюн таварыштыр байыр чедирбишаан, ажылынга ам-даа чедишкенин боорун, каң дег кадыкшылды, өөрүшкү-маңайлыг чоруурун күздө дивис.

Уруглары, оолдары, өөнүң ишти, уйнуктары, келиннери, күдээзи, чуржузу.

График езугаар

2000 чылдың апрель 29-та № 49 керээ езугаар "Информбюро" кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилге "Тыва-коммунаэнерго" күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезинге график езугаар кывар-чаар материалдар биле хандыраы көрдүнгөн.

"Информбюро" кызыгаарлаттынган харысалгалыг эштежилгениң удуртукчусу В.Б.Түлүштүң берген медээзин езугаар алырга, "Тывакоммунаэнерго" ККБ-ге июльда 756 тонна кывар-чаар материалды, августта 336 тоннаны бээрин график езугаар тургускан.

Кыдыкы соңгучүкке хамаарыштырып каан Тожу кожуунче июль айда 500 тонна кывар-чаар материалды, август айда 200 тоннаны чедирериниң графингүннү аайы-биле бадылаан

Эртемденнер одуруу калбарып-ла оор

Тываның Күрүне универси-

тединиң башкылары чылдың-на эртем кандидаты, эртем доктору деп аттарны чедип ап турар. Бо чылдың алды айларында элээн каш кижигүннери эртем кандидаты атты чедип алган. Кедээ ажыл-агый кафедрасының башкылары: Чечек Мандып-оол, Айлана Оюн, бойдус-география кафедрасының улуг башкызы Чодураа Доржу генетика эртемниң талазы-биле ажылды камгалаан. Чоокта чаа, июнь 18-те, күш-культура болгаш спорт факультетиниң улуг башкызы Григорий Сарыглар "Күш-культура, спорт болгаш коррекциялыг педагогика" деп солун ажылды камгалап алган болза, июнь 21-де төөгү факультетиниң улуг башкызы Анна Дыртык-оол төөгү эртемнериниң кандидаты атты алган. Бо хүннерде кандидат диссертация камгалаар талазы-биле тускай чөвүлел июль айның дургузунда база 3 кижигүннери камгалалын көөр деп турар. Оларга база чедишкенин күзеп каалы.

ЧИТКЕНИН БАРЫМДААЛАШ

Ханды Шоюнзуновна Кезигеттин адынга тывысканы 545483 дугаарлыг "Күш-ажылдың хоочуну" деп шынзылганың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

БҮДҮРҮЛГЕЛЕРНИН, АЛБАН ЧЕРЛЕРИНИН УДУРТУКЧУЛАРЫНЫН БОЛГАШ ХАМААТЫЛАРЫНЫН КИЧЭЭНГЕЙНИНГЕ!

ТР-ниң Чазаның 2002 чылдың июнь 1-ниң хүнүнде хүлээп алганы 335 дугаар доктаалы-биле Кызыл хоорайга кудумчуга, балконнарга, бажың кыды девискээрлерге, шөлдерге албан черлериниң, хамаатыларының чечектерни каастап тараанының, олардан композициялар кылып алганынга мөөрей чарлап турар.

Тиилекчилерни илередирде дараазында чүүлдерни көөр:

1. Сад культураларының, чечектерниң янзызын, бот-боттарына таарыштырганын көөр.
 2. Дерилгезиниң ниити хевирин.
- Албан черлеринге
1-ги чер—30 муң акша;
2-ги чер—20 муң акша;
3-кү чер—10 муң акша.
Хуу кижилерге
1-ги чер—15 муң акша;
2-ги чер—10 муң акша;
3-кү чер—5 муң акша.

Түнелдерни ийи чадада илередир: чайгы — август 1, күскү— сентябрь 20.

ТР-ниң Тудуг яамызы, т. 3-43-32, 3-46-43.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУП ТУРАР

2002 чылдың июль 1-ден эгелеп ТР-ниң бойдус курлавырлары комитет Россияның Бойдус курлавырлары яамының Тыва Республикада бойдус курлавырлар болгаш долгандыр хүрээлелдин камгалалының эргелели деп эде тургустунуп турар.

Албан черлерин, өчүнүн янзы-бүрү хевирлериниң ээлери бүдүрүлгелерни 2002 чылдың июль 15-ке чедир удур-дедир санажылгаларны дүүштүрүп келирин диледивис. Айыткан хуусаадан эртерге хомудалдар хүлээп албас.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазан болгаш "Шын" солун редакциязының коллективни.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К.Сат, Е.Монгуш, Ч.Монгуш, А.Монгуш, С.Хертек, Т.Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР: Нийтигел-политиктиг килдистер — 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдистери — 1-03-90, культура болгаш өөредилге килдистери — 1-03-88, чагаа килдистери — 1-03-87, үлетпүр болгаш медээлер килдистери — 3-34-98, компьютер өрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;

Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94

Солуну "Шын" солун редакциязының компьютер төвүнге өрзөн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парламал ама.

Тираж 5695.
Чагыг 74.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк "ТываКредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужулгазының чорудулгазына контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязына парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүштейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээр авторлар боттары харылаар.